

Uprava helenističkog Egipta: Spoj tradicije i grčke kulture

Tadin, Roko

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:644587>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-16**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Roko Tadin

**Uprava helenističkog Egipta: spoj tradicije i
grčke kulture**

Završni rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Uprava helenističkog Egipta: spoj tradicije i grčke kulture

Završni rad

Student/ica:

Roko Tadin

Mentor/ica:

Doc.dr.sc. Zrinka Serventi

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Roko Tadin**, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom **Uprava helenističkog Egipta: spoj tradicije i grčke kulture** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 14. listopad 2020.

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. FARAONSKI EGIPAT	3
2.1. Nil – osnova egipatskog razvoja	11
2.2. Osnove egipatske ekonomije	13
2.3. Povijest razvoja kraljevske moći	14
2.4. Religijske postavke i običaji.....	17
2.5. Razvoj uprave	18
3. HELENISTIČKI EGIPAT	22
3.1. Aleksandrovo osvajanje.....	23
3.2. Ptolemej I. Soter.....	24
3.3. Ptolemej II. Filadelf i Ptolemej III. Euerget	26
3.4. Razdoblje dekadencije i pada moći.....	29
4. KRALJEVSKA MOĆ U DOBA PTOLEMEJEVIĆA.....	37
5. RAZVOJ UPRAVE I EKONOMIJE HELENISTIČKOG EGIPTA.....	39
5.1. Lokalna administracija	42
5.2. Aleksandrija	44
5.3. Osvojena područja.....	45
6. RELIGIJA	47
7. ZAKLJUČAK	49
8. SAŽETAK	51
8.1. Popis literature	52
8.2. Popis slika	53

1. UVOD

Svaka osoba koja zna da postoji zemlja zvana Egipat, zna ju po bogatoj povijesti koja je nekad i teško pojmljiva laiku. Cezaru i Augustu, doba kada su se izgradile slavne piramide u Gizi bilo je vremenski udaljeno gotovo koliko i oni sami nama, a iako znanost toliko ubrzano napreduje, iako povjesničari i ostali znanstvenici stječu sve jasniju sliku o starom Egiptu, dostignuća te civilizacije još uvijek stvaraju izuzetan interes i fascinaciju. Prostor plodnog Nila, točno na području kojim su kroz prapovijest migrirali stanovnici Afrike i Bliskog istoka, omogućio je razvoj ove civilizacije čija će autonomija trajati duplo duže nego era poslije Krista.

Egipatska civilizacija vrlo je rano evoluirala u relativno homogenu državnu zajednicu sa središnjom vlasti (prijelaz 4. na 3. tis. pr. Kr.) koja je postizala iznimne rezultate. Jaka država omogućila je autonomni razvoj kulture, religije, života, običaja. Ono što je pitanje je kada je završila? Tema mog rada je Ptolemejski Egipat kao spoj tradicije i grčkog utjecaja upravo zato što je to razdoblje (305.-30. g. pr. Kr.) točka prijepora u raspravama o tom pitanju. Ipak, ono što je sigurno je da u rimsko vrijeme Egipat više nije kulturno ni politički autonoman.

U prvom dijelu rada, koji se odnosi na faraonski Egipat, nastojat ću objasniti kronološki slijed nastanka egipatske civilizacije i njenog tijeka, dok ću u daljnjim poglavljima objasniti zašto tako kompleksan državni sustav razvio baš na tom području i kako. Čitatelj će pročitati kako je nastala egipatska država te njene institucije, čiji uspjeh se manifestira u izgradnji velikih piramida. Također, obraditi ću i razvoj religije i kulture, budući da ne možemo proučavati državu koja je nastala 305. g. pr. Krista, bez da znamo kako su razmišljali njeni stanovnici.

Ostatak rada obrađuje temu helenističkog Egipta, države koju je stvorio Ptolemej I. Soter. Vidjet ćemo kako su se Aleksandar Veliki i Ptolemej odnosili prema Egiptu, načinu vladanja, upravi, kako je tekla razmjena robe i dobara, kakva je bila generalna politika u ekonomskom, vojnom, diplomatskom i kulturnom smislu, što je izuzetno bitno za poimanje tijeka autonomnog razvoja. Nakon čitanja ovog rada, shvatit ćemo koliko su toga Grci donijeli u Egipat, a koliko su Egipćani promijenili pridošle Grke te pokušati odgovoriti na pitanje je li autonomni razvoj egipatske civilizacije stao za Aleksandra ili nakon rimskog osvajanja 30. godine prije Krista.

2. FARAONSKI EGIPAT

Područje plodne rijeke Nil još je od prapovijesnih vremena bilo poprište migracija ljudi. Na prijelazu sa 7. na 6. tis. pr. Krista, klima se stabilizira pa od 5400. do 3000. godine prije Krista ovaj prostor obilježava ubrzani razvoj civilizacije.¹ Sredinom 6. tisućljeća prije Krista, na prostoru Delte se razvio sjedilački način života, poljoprivredne kulture poput pšenice i ječma preuzete su sa Bliskog istoka, kao i uzgoj ovaca i koza.² Stanovnici Gornjeg Egipta prije su razvili prakse mumifikacije i to za vrijeme tzv. Naqada kulture, koja se smatra pretečom unificiranog Egipta. Ta kultura dijeli se na Naqada I. (3800.-3550. g. pr. Kr.), Naqada II. (3550.-3200.) i Naqada III. (3200.-2900.) razdoblje, a prakse ukapanja karakteristične za kasnija razdoblja razvijaju se upravo u ovom razdoblju. Još od početka ove kulture, mrtvi su se ukapali i okretali prema zapadu, a za vrijeme Naqada II. razdoblja počinju se i umatati. Do kraja tog razdoblja, klasna diferencijacija preminulih postaje razvidna u količini darova i veličini grobnica.³ Oko 3400. godina prije Krista na prostoru Donjeg Egipta razvija se sjedilački način života, što je temelj buduće unifikacije zemlje.

Naqada kultura kulturno je unificirala zemlju koja još nije bila ujedinjena politički. Groblje ranih vladara u Abydosu (grobnica U-j) smatra se mjestom pogreba najranijih vladara te se smatra da je tamo pokopan vladar prije razdoblja I. dinastije, tj. oko 3250. g. prije Krista. Ta tzv. dinastija 0 vladala je područjem između Hierankopolisa, Naqade i Abydosa, koje je i glavno područje nastanka egipatske kulture i države. Na tom području rano se razvila trgovina uljem i vinom iz Palestine pa se tako razvila i lokalna elita, čemu nam svjedoči upravo groblje u Abydosu. Iz grobnica dva vladara dinastije 0, šest kraljeva i kraljice iz dinastije I. te 2

¹ Iako je do cca. 2200. godine prije Krista bila mnogo vlažnija nego danas (prema M. Ven de Meiroop, 2011, 20-21).

² Uzgoj ovaca i koza možda je uvezen i sa zapadnoafričkog područja (prema M. Van de Meiroop, 2011, 23).

³ M. Van de Meiroop, 2011, 24.

vladara iz dinastije II., od kojih je jedan mitski osnivač države Menes, Narmer ili Abu, vidljivo je kako je postojala jasna društvena diferencijacija te kako je unifikacija zemlje bila povezana sa sukobom. Prije Narmera, tradicija spominje i kralja Škorpiona, a vjerojatno je da niti jedan vladar dinastije 0 nije zavladao širim područjem od onoga među Hierankopolisom, Naqadom i Abydosom.⁴

Ne zna se je li mitski Škorpion, Narmer, Menes ili Abu ujedinio zemlju pod svojom kontrolom, ali se zna da se to dogodilo negdje na prijelazu 4. na 3. tisućljeće prije Krista. Svi uvjeti za ujedinjenje bili su potpuni: kulturno, religijsko, ekonomsko i upravno „jedinstvo“ stvorilo je preduvjete za političku unifikaciju, a njih ću pojedinačno objasniti u narednim poglavljima. Ne znamo mnogo o vladarima I. i II. dinastije, osim činjenice da su očuvali političko jedinstvo stvoreno od mitskog ujedinitelja, koje je bilo potpomognuto vladarevom polu-božanskom ulogom u društvu, a manifestiralo se kroz sposobnost mobilizacije što većeg broja ljudi i resursa. To je i omogućilo ogromne graditeljske pothvate koje su poduzeli vladari III. do V. dinastije (cca. 2686.-2345. g. pr. Krista). Krajem razdoblja II. dinastije, vladari počinju graditi grobnice sjevernije od prethodno navedenog područja geneze egipatske kulture. Tako Memfis postaje glavni grad države, a sigurno je da je to bilo i zbog lakše kontrole ostatka sada mnogo veće države.⁵ Prvi vladar III. dinastije, Djoser, graditelj je prve piramide, koja je za vrijeme Novog kraljevstva čak postala i mjesto hodočašća. Njegov glavni graditelj Imhotep također je ostao zapamćen u egipatskoj tradiciji, a imao je i religijsku važnost.⁶ Slavni vladari ovog razdoblja za sobom su ostavili piramide, najveća djela graditeljstva starog svijeta, a njih ću, kao temeljni primjer funkcioniranja egipatske uprave i

⁴ Znanstvenici nemaju jasan odgovor na pitanje tko je ujedinio Gornji i Donji Egipat (prema M. Van de Meiroop, 2011, 35). Možda je Narmer, kao posljednji vladar preddinastičkog razdoblja, poduzimao veće ekspedicije (prema M.R. Bunson, 2002, 262).

⁵ M. Van de Meiroop, 2011, 55.

⁶ M. Van de Meiroop, 2011, 73.

sustava kontrole resursa, objasniti u jednom od idućih poglavlja. Prvi vladar IV. dinastije, Sneferu, također je ostao zapamćen kao dobar vladar, dok su Khufu (Keops) i Khafra ostali negativno upamćeni. Negativno su prikazani u djelima grčke historiografije, upravo radi eksploatacije stanovništva u svrhu izgradnje piramida.⁷

Nakon ovih dinastija, počinje razdoblje opadanja moći države (2345.-2055. g. pr. Kr.) i tzv. Prvog međurazdoblja. Jedna od temeljnih naznaka slabljenja moći vladara je i prestanak izgradnje velikih grobnica. Resursi koje je centralna vlast koristila za izgradnju, a čija je količina bila mjerilo uspješnosti, prelaze u ruke nomarha,⁸ upravitelja egipatskih provincija čije ime dolazi iz grčke tradicije (*nomos* – pokrajina). Za vladara VI. dinastije, ti upravitelji provincija postaju sve moćniji, a njihove funkcije postaju nasljedne. Nakon Tetija, prvog vladara VI. dinastije, nomarsi počinju graditi grobnice uz vladarevu, a ubrzo one postaju jednako impozantne te ukrašene biografijama administrativnih dužnosnika. Pepy II. je na vlast došao jako mlad te je dugo vladao,⁹ što znači da je od malena bio okružen moćnicima. Oko 2200. godine prije Krista, klima nilskog područja postala je sušnija, što je značilo potrebu za izgradnjom infrastrukture za navodnjavanje. U tome su lokalni poglavari bili mnogo efikasniji, što im je povećalo ugled i moć.¹⁰ Kao i unutar zemlje, centralna vlast gubi moć i na vanjskopolitičkom planu te više nema kontrolu nad donjom Nubijom, gdje lokalni nomadi osnivaju vlastitu konfederaciju. Od početka VI. dinastije, libijski i nubijski plaćenici postaju bitan dio egipatske vojne sile.¹¹ Prvo međurazdoblje (2181.-2040. g. pr. Krista) razdoblje je bez centralne vlasti u kojem su se lokalne elite toliko osamostalile da nitko nije mogao preuzeti potpunu vlast. To je turbulentno razdoblje od početka VII. do X. dinastije, o kojem se

⁷ M. Van de Meiroop, 2011, 73-74.

⁸ Grčki naziv, na egipatski *heri-tep a'a* (prema M.R. Bunson, 2002, 280).

⁹ Prema Manetonu 94, a vjerojatno oko 64 godina, M. Van de Meiroop, 2011, 85.

¹⁰ M. Van de Meiroop, 2011, 86.

¹¹ M. Van de Meiroop, 2011, 91.

vrlo malo zna. Vladari VIII. i IX. dinastije vladali su nešto širim područjem oko Hierankopolisa, a za vrijeme „nadglednika svećenika“ Intefa (oko 2125. pr. Krista), Teba se osamostalila. Intef je osnovao XI. dinastiju, a njegovi nasljednici Wahank i Mentuhotep II. pacificirali su jug i napredovali prema sjeveru. Mentuhotep II. biti će prvi u nizu vladara koji su u tradiciji ostali poznati po ponovnoj unifikaciji zemlje, vrlo bitnom detalju u egipatskoj kulturi.¹²

Doba Srednjeg kraljevstva (oko 2055.-1650. godine prije Krista) doba je transformacije države, kulturnog rasta i razvoja te administrativnog preustroja koji će obilježiti daljnji razvoj države. Iako kraljevska moć nije odmah obnovljena u svom punom opsegu, o čemu svjedoče biografije na grobnicama lokalnih moćnika, ponovno započinju veći građevinski pothvati koje je pokretao vladar. Amenemhat, prvi vladar XII. dinastije, preselio je glavni grad iz Tebe u Itj-tawi kako bi se odvojio od utjecaja tebanskih elita, što je također jedan od primjera stanja u kojem se nalazilo kraljevstvo. Vladari ove dinastije iz novog su glavnog grada širili kulturni i društveni utjecaj koji je na kraju prevladao nad lokalnim, a uvodila se i institucija suvladara. Sobekneferu je bila prva vladarica Egipta, vjerojatno zato što nije bilo muškog nasljednika.¹³ Razdoblje XIII. dinastije nestabilno je doba, a u oko 150 godina te dinastije izmijenilo se 60-ak vladara. Unatoč tome, država je funkcionirala te se središte političkih aktivnosti preselilo na Deltu. Osim Delte, razdoblje Srednjeg kraljevstva obilježava i razvoj grada Tebe, koji se zbog vjerskog značaja brzo pretvorio u najznačajniji egipatski grad.¹⁴ Drugo međurazdoblje započelo je oko 1700-te godine prije Krista, nakon što su se vladari XIII. dinastije preselili iz Itj-tawija u Tebu i izgubili kontrolu nad područjem

¹² M. Van de Meiroop, 2011, 94-95.

¹³ M. Van de Meiroop, 2011, 102.

¹⁴ M. Van de Meiroop, 2011, 120.

sjeverno od Abydosa. Uskoro će vlast nad državom preuzeti strani vladari, Hiksi (*Heqau-kashut*¹⁵), koji će prijestolnicu preseliti u Avaris.¹⁶

Hiksi zauzimaju važno mjesto u egipatskoj tradiciji, budući da je njihovo doba ostalo zapamćeno kao doba vlasti omraženih stranaca istočnog porijekla. Tu ulogu su kasnije preuzimali drugi pa i Perzijanci, što je vrlo bitno u kontekstu Aleksandrovog osvajanja, o čemu ću pisati kasnije. Amenemhat I. osnovao je grad Avaris, mjesto koje je zbog svog položaja na Delti bilo pogodno za naseljavanje pridošlica sa istoka. Ovaj grad postao je mješavina egipatske i bliskoistočne kulture. Istočnjaci su ovdje donijeli elemente vlastite kulture poput tkanja, obrade bronce i korištenja kola, a koristili su se zakrivljenim lukovima, posebnim sjekirama, mačevima i oklopima pa su bili i vojno superiorniji.¹⁷ Vladari XV. dinastije poznati su pod imenom Hiksi, „vladari strane zemlje“, vjerojatno su došli sa prostora Palestine i Sirije, a prihvatili su egipatsku kulturu i preuzeli imena i običaje.¹⁸ Uz niz drugih manjih dinastija diljem Egipta, politički pandan su im bili vladari XVII. dinastije, koji su se ustoličili u Tebi, a smatrali su se nasljednicima XIII. dinastije. Jedan od vladara, Kamose, sukobio se sa Hiksima na sjeveru, a njegov sin Ahmose uspio je okončati njihovu 100-godišnju dominaciju. Tako je zemlja ponovno ujedinjena, a Ahmose je osnovao XVIII. dinastiju.¹⁹

Vladavinom XVIII. dinastije započinje doba Novog kraljevstva (cca. 1550.-1050. godine pr. Krista), jedno od najslavnijih doba egipatske povijesti. Egipat postaje izuzetno bitan faktor u široj regiji, a država je stalno uključena u rat. Iz brojnih izvora razvidno je da je uloga vladara kao ratnika postala izuzetno dominantna, pojavila se i upotreba vojnih kola, a

¹⁵ Ostali nazivi za Hikse: *Hikau-khoswet*, *Amu*, *A'am* ili *setetyu* (prema M.R. Bunson, 2002, 174-175)

¹⁶ M. Van de Meiroop, 2011, 127.

¹⁷ M. Van de Meiroop, 2011, 131.

¹⁸ M.R. Bunson, 2002, 174.

¹⁹ M. Van de Meiroop, 2011, 141-144.

vojnici su dobili na društvenom značaju. Kako bi država mogla izdržati taj financijski pritisak, došlo je do razvoja upravnog sustava kojeg ću detaljnije objasniti u daljnjem tekstu. Ahmose je porazio Hikse, preuzeo Avaris te napredovao do Gaze, no u razdoblju Novog kraljevstva egipatska će se moć širiti prema istoku sve do Eufrata i zemlje Mitana, a prema sjeveroistoku na područje Sirije. Tamo su se i sukobljavali sa Hetitima, pogotovo za vrijeme Thutmosea III. (Bitka kod Megidda, 1469. pr. Kr.) Vladar Thutmose II. preuzeo je kontrolu nad nubijskim kraljevstvom Kush, sa čijim je vladarima uspostavio vazalski odnos. Zanimljiva je pojava kraljice Hatshepsut,²⁰ vrlo utjecajne osobe na dvoru Thutmosea II. i regentice Thutmosea Trećeg. Inovacija XVIII. dinastije sigurno je i Dolina kraljeva kraj Tebe, poznato mjesto ukopa vladara koje se razvijalo slijedećih 500-tinjak godina. U ovom razdoblju, država se administrativno podijelila na dva relativno autonomna dijela sa središtima u Tebi i Memfisu.²¹ Razdoblje kasne XVIII. dinastije (1390.-1295. prije Krista) razdoblje je tzv. Amarna revolucije,²² koju poznamo radi arhiva u Amarni, bogatog nalazišta administrativnih i upravnih spisa. Najpoznatiji vladari tog razdoblja bili su Amenofis III. i Amenofis IV (Akhenaten). Potonji vladar ostao je poznat po pokušaju radikalne promjene vjerske politike tj. nametanju dotad relativno minornog boga sunca Atena kao dominantnog. Egipatski vladari su relativno slabo kontrolirali siro-palestinski prostor, koji im je služio kao tampon-zona prema Hetitima i Mitanima, no Nubija im je poslužila kao vrijedan izvor zlata što je unaprijedilo trgovinu i diplomatski utjecaj. Oko 1390. godine pr. Kr., Thutmosea IV je naslijedio Amenofis III., kralj Sunca. Bio je najveći graditelj novog kraljevstva, a poticao je štovanje samog sebe. Njegova žena Tiye najpoznatija je žena nekog vladara u egipatskoj povijesti do tada.²³ Tu tradiciju nastavio je i nasljednik Amenofis IV., čija je žena Nefertiti

²⁰ M.R. Bunson, 2002, 161.

²¹ M. Van de Meiroop, 2011, 157-180.

²² M.R. Bunson, 2002, 24-25.

²³ M. Van de Meiroop, 2011, 192-195.

imala vrlo sličnu ulogu kao i vladar. Uveo je štovanje Atena, promijenio ime u Akhenaten te preselio glavni grad u novi grad, Akhetaten, između Tebe i Memfisa. Taj kulturni preobražaj nije uzrokovao veće unutarnje posljedice, ali se nije ni pretjerano zadržao s obzirom da Akhetaten prestaje biti glavni grad smrću vladara. Najpoznatiji od slabih nasljednika Amenofis IV., Tutankhamun u početku se zvao Tutankhaten, a Horemheb, pretposljednji vladar XVIII. dinastije, ukinuo je štovanje Atena i iz službenih popisa izbrisao imena vladara od Akhenatena do njega.²⁴ Doba 13. stoljeća pr. Krista često se naziva dobom Ramesidskog carstva i to zahvaljujući uspjesima prvenstveno Ramzesa II.. Nakon Horemheba, kratko je vladao Ramzes I., a zatim Seti obnavlja moć države. Započela je masovna izgradnja, a njegov vizir (upravitelj) Ramzes II. postao je idući vladar. Nakon slavne bitke kod Quadesha (1275. g. pr. Kr.) postigao je mir s Hetitima, a učvrstio je kontrolu nad siro-palestinskim područjem.²⁵ Također, izgradio je mnoge nove gradove u Egiptu i utvrde prema Libiji. Egipatska kultura sve više se miješa s istočnjačkom dolaskom velikog broja plaćenika, koji se nakon mira sa Hetitima naseljavaju u Egiptu. Godine 1213. prije Krista umire Ramzes II., a započinje 140-godišnje razdoblje propadanja Novog kraljevstva. Nakon borbe za prijestolje između Setija II. i Amenmessua dolazi do konfuzije koja se prenosi i na upravni sustav. Razvija se korupcija i bezvlašće, a dvorski moćnici ponovno dobivaju sve veću ulogu. Krunjenje Setijevog nasljednika Saptaha orkestrirao je moćnik Bey, koji je zatim i pogubljen od strane kralja. Nezadovoljstvo raste, događaju se razne vrste prosvjeda i štrajkova radnika, vladar više ne može ispuniti svoju ulogu održavanja reda u društvu. Kako bi održali moć, vladari daju zemlju i resurse moćnicima i hramovima, zbog čega njihova uloga raste. Svećenstvo, pogotovo tebansko, postaje izuzetno bitno u sustavu odlučivanja. Vladavina Ramzesa XI. (1099.-1069. g. pr. Kr.) savršeno pokazuje raspad državnog sustava. Vladar vlada samo figurativno, gubitak inozemnih teritorija (provale Libijaca i Naroda s mora) smanjio je izvor

²⁴ M. Van de Meiroop, 2011, 207.

²⁵ M.R. Bunson, 2002, 190.

financija, a stanovništvo se za zaštitu okreće lokalnim moćnicima. Smendes u Tanaisu osniva XXI. dinastiju, a razvija se borba za prevlast između Tebe i Tanisa.²⁶

Ne znamo mnogo o razdoblju između kraja Novog kraljevstva i Aleksandrove smrti, onome što se najčešće naziva Trećim međurazdobljem (1069.-715. godine prije Krista) i Kasnim razdobljem (715.-332. godine prije Krista). Za vrijeme XXI. dinastije (1069.-945. godine prije Krista) Teba i Memfis se profiliraju kao dva središta zemlje. U Tebi je Amunovo svećenstvo postalo autonomno, a razvio se i novi grad Tanis. Teba i Tanis funkcionirali su u suživotu, poštujući međusobne ingerencije.²⁷ Doba od XXII. do XXIV. dinastije (945.-715. godine prije Krista) naziva se razdobljem vladavine Libijaca. Sheshonq I. bio je prvi vladar libijskog porijekla, a iako su bili inkorporirani u egipatsko društvo, on i nasljednici su zadržali libijska imena. Sheshonq je iz Bubastisa došao u Tanis, gdje je osnovao dinastiju koja će vladati samo sjeverom zemlje (dok je Gornji Egipat ostao pod nadzorom Tebe), a osim navedenog vladara nije bilo bitnih nasljednika.²⁸ U Nubiji se razvija autonomna državna zajednica, budući da su se lokalni vladari obogatili nestankom egipatske dominacije.²⁹

Tzv. Kasno razdoblje odnosi se na period od 715. g. prije Krista do Aleksandrovog osvajanja 332. godine prije Krista. Unatoč tome što je Egipat polovinu ovog razdoblja proveo pod stranom dominacijom, svaki osvajač je preuzimao egipatske običaje vladanja. Nikada prije tog razdoblja Egipat nije bio dio države koja je glavni grad imala van samog Egipta, a strani utjecaj u ovom razdoblju utjecao je na daljnji razvoj događaja. U 9. st. pr. Krista, Egipat je postao atraktivan za grčke i feničke trgovce koji su tad bili vrlo aktivni u kolonizaciji Mediterana. Od sredine 8. stoljeća prije Krista, Egiptom dominira nubijsko kraljevstvo Kuš. Nubijci su se sa Asircima borili za dominaciju nad Egiptom, sve do 667/666. godine prije

²⁶ M. Van de Meiroop, 2011, 240-252; M.R. Bunson, 2002, 537.

²⁷ M. Van de Meiroop, 2011, 267-270.

²⁸ M. Van de Meiroop, 2011, 272-274.

²⁹ M. Van de Meiroop, 2011, 278.

Krista, kada Asurbanipal osvaja Memfis i pljačka Tebu. Asirci su u udaljenim zemljama pod svojom kontrolom vlast davali lokalnim moćnicima, a to su napravili i u ovom slučaju. Asurbanipal je Memfis predao dinastiji iz Saisa (XXVI.), čiji je kralj Psamtek bio jedan od glavnih asirskih vazala.³⁰ Za vrijeme te dinastije sagrađen je i Naukratis, prvo grčko trgovište u Egiptu. Godine 610. prije Krista, Babilonci su osvojili Asiriju, a ubrzo nakon toga Nabukodonosor osvaja Egipat. Bitno je naglasiti da niti jedan od osvajača Egipta nije bitno promijenio unutarnji sustav zemlje, niti je bitno utjecao na državnu politiku. Ovo razdoblje detaljnije ću obraditi u daljnjim poglavljima.

2.1. Nil – osnova egipatskog razvoja

Dolina Nila, temelj egipatske civilizacije, postala je prostor migracija stanovništva Afrike i Sahare u razdoblju sušenja prostora Sahare (od 14. do 12. tis. pr. Kr.), a pogotovo između četvrtog i trećeg tisućljeća prije Krista.³¹ Egipatska država nastala je oko Nila, a o rijeci je i ovisila. Suha klima ograničila je razvoj civilizacije na usko područje oko rijeke. Prema njoj su dijelili godinu na tri godišnja doba: *Akhet* – doba poplava, *Peret* – doba kad je vode povlače i *Shomu* – suho doba ljeta.³² Blizina rijeke utjecala je i na to da Egipćani postanu vrsni poljoprivrednici, a vrlo rano su razvili sustave navodnjavanja.³³ Još prije razvoja državnog aparata, tj. razdoblja 3. dinastije, lokalne zajednice provodile su projekte arhaičnog navodnjavanja kako bi postigli maksimalan učinak poljoprivrede, okosnice života i opstanka. Ta potreba za suradnjom u vezi sa maksimalnim iskorištavanjem potencijala rijeke vjerojatno je i dovela do razvijenijeg oblika društvene organizacije, a prvi oblici sjedilačkog

³⁰ M. Van de Meiroop, 2011, 288-293.

³¹ T. Wilkinson, 2007, 8.

³² M.R. Bunson, 2002, 19.

³³ S. E. Finner, 1999, 136.

načina života javljaju se upravo na obalama rijeke.³⁴ Također, Nil je bio najvažniji oblik komunikacije. Egipćani su rano razvili brodarstvo i služili su se jedrima pa su lako plovili rijekom, što je također olakšavalo funkcioniranje centralizirane države. Nilom su mogli ploviti birokrati, vojnici, trgovci, roba, sve ono što je bilo potrebno za funkcioniranje kraljevstva. Olakšavajući je faktor što ni nubijska plemena na jugu ni palestinska plemena na sjeveroistoku, a ni libijska plemena na zapadu nisu mogla na bitan način vojno i politički ugroziti Egipat. Cijeli je život ovisio o poljoprivredi, a poljoprivreda o poplavama Nila. Najranija urbana središta morala su biti građena u prostorima koji su sigurni od poplava, a opet omogućavaju dobru kontrolu nad teritorijem. U razdoblju između 7000. i 4000. godine prije Krista, nastali su pogodni klimatski uvjeti za razvoj urbanih središta, a prva prava se razvijaju u razdoblju Naqada I i Naqada II kulture te se prvim prostorom razvoja urbane kulture smatra nalazište Kom el-Ahmar. Od razdoblja Starog kraljevstva, gradovi se grade na uzvisinama uz obale Nila, a glavni građevinski materijal je opeka. Postoji dva tipa egipatskog grada: oni gradovi koji su se razvili samostalno kroz dugi niz godina, a nalaze se na važnim vojnim i trgovačkim pravcima te oni koje je osnovala vlast, a imaju funkcionalnu ulogu. Ova druga vrsta gradova osnivana je od strane vladajućih slojeva kroz čitavo postojanje antičke egipatske države.³⁵

³⁴ T. Wilkinson, 2007, 10.

³⁵ T. Wilkinson, 2007, 60.

2.2. Osnove egipatske ekonomije

Obale rijeke u području sjeverno od prve katarakte predstavljaju plodno plavno područje koje se proteže do 12 kilometara u unutrašnjost. Kako je poljoprivreda bila osnova razvoja stanovništva ovog područja, stanovnici Egipta su vrlo brzo razvili praksu navodnjavanja. Egipatski sustav mjerenja godišnjih doba također je ovisio o razini plavnim razdobljima rijeke, što samo potvrđuje važnost ove „žile kucavice“ egipatske civilizacije. Porezni sustav obuhvaćao je sve osim onih izuzetih direktno od vladara. Glavni porezi odnosili su se na zemlju i stoku, a sporedni na gotovo sve što je moguće proizvesti. Vrlo razgranat porezni sustav zahtijevao je i napredne metode skupljanja poreza pa je iznos ovisio o imanju i produktivnosti. Centralna vlast planirala je ekonomski razvoj, a trgovina i raspodjela dobara bila je državni monopol.³⁶ Kralj je nominalno bio vlasnik cijelog Egipta, a nerijetko je dodjeljivao zemlju raznim pojedincima i skupinama. Zauzvrat, vlast je tražila dio prihoda, što je bio temelj svojevrsnog poreznog sustava. Već u doba treće dinastije kraljevska se moć razvila diljem zemlje, a kao što je će biti objašnjeno, vladari postaju bitan dio religijskog shvaćanja te će ubrzo dosegnuti božanski status. Vladar je darivao vjerne službenike zemljom i izuzećem od obaveza, zbog čega su ti posjedi nerijetko izrastali u veća i bogatija naselja, temelje ekonomije Starog kraljevstva.³⁷ Tako su titule u državnoj vlasti postale izuzetno profitabilne, a naknadno i nasljedne te su se uloge bitno mijenjale tek promjenom dinastije ili većim preslagivanjima na političkoj sceni. Još od pred-dinastijskog razdoblja egipatski su moćnici prikupljali neke oblike poreza, a za vrijeme uspostave centralizirane države taj sustav se proširio. Administracija je izrađivala popise prihoda poreznih obveznika pa su se dadžbine računale prema cenzusu. Kasnije, proračuni su u obzir

³⁶ S. E. Finner, 1999, 194.

³⁷ T. Wilkinson, 2007, 184-186.

počeli uzimali i poplave Nila kao mjerilo uspješnosti poljoprivrede.³⁸ Vizir je nadgledao rad „kancelara“, koji je bio nadležan za dvije odvojene upravne strukture, blagajnu Donjeg i Gornjeg Egipta. Ova podjela na binarni porezni sustav potječe još od razdoblja prije unifikacije zemlje, a nastavljena je vjerojatno zbog različitih obilježja ekonomija sjevera i juga zemlje. Kralj je pomoću financijske administracije prikupljao dobra i dijelio ih kako bi poboljšao odnose, a o visini tih prihoda ovisila je i sigurnost granice te trgovačkih putova.³⁹ Tako je moć kralja ovisila o količini prikupljenih dobara.

2.3. Povijest razvoja kraljevske moći

Sjedilački način života u manjim selima u Egiptu je počeo dominirati relativno kasno, između 5500. i 4000. godine prije Krista. Smatra se da do unifikacije nije došlo jednim „potezom“, već da se unifikacija ostvarivala vojnim pohodima nekoliko generacija te se također smatra da su prije jedinstvene države na ovom području postojale manje zajednice. Veliki doprinos unifikaciji dala je kulturna unifikacija juga Egipta, a južni (Gornji) Egipat oko 3200. godine pr. Kr. postaje jedinstvena politička cjelina te ga je simbolizirala bijela kruna. Za kralja Škorpionu, mitskog ujedinitelja Gornjeg i Donjeg Egipta se smatra da je ista osoba kao i kralj Narmer, također mitskih kralj. Za Ahua, osnivača I. dinastije, smatra se da je ista osoba kao Menes, ujedinitelj Egipta kojeg navodi Herodot. Taj vladar utemeljio je dinastiju koja će, zajedno sa II. dinastijom, izgraditi temelje egipatske države u kojoj kralj posreduje između bogova i ljudi, kupi poreze, nadgleda navodnjavanje Nila i gradi divovske građevine. Tome najbolje svjedoče građevine vladara IV. dinastije, koji su izgradili divovske piramide za što je bilo potreban golem državni aparat, sposoban da mobilizira ogroman broj ljudi i resursa

³⁸ T. Wilkinson, 2007, 188.

³⁹ T. Wilkinson, 2007, 190.

iz cijele zemlje.⁴⁰ Vladao Egipta imao je božanski status koji je bio vezan isključivo za samog vladara. To znači da se prijelazom vlasti, nasilnim ili nenasilnim putem, božanski status prenosio na onoga tko je postao novi vladar.⁴¹ Egipatska vjera od najranijeg je doba oblikovala društvo i državu, a mnoge tehnološke napretke Egipćani mogu zahvaliti upravo svojoj religiji, zbog čega ću joj kasnije posvetiti posebno poglavlje. Jedno od najvažnijih pitanja rane egipatske države je pitanje nasljeđivanja. Kralja je uvijek prvo nasljeđivao potomak, tj. član obitelji. Da to osigura, kralj je imao više žena (uz jednu glavnu), a često držao i hareme. Vrlo labavi običaji nasljeđivanja često su doveli do pojave pretendenta na prijestolje.⁴² Kralj je bio vrhovna figura države. Bio je vrhovni svećenik, glavni zakonodavac, održavao je svu administraciju i postavljao činovnike. Nije postojalo plemstvo klasičnog tipa, već je kralj dodjeljivao titule koje su donosile određeni socijalni status. Druga vrsta moćnika bili su veleposjednici koji su mogli generirati bogatstvo i tako stvarati ugled u društvu.⁴³ Kralj je bio okružen pisarima, svećenicima, dvorskim činovnicima, ljudima koji su mogli ugroziti njegovo prijestolje. Iz tog razloga, vladari ranih dinastija su u svom užem krugu imali samo obitelj. Od III. dinastije započinje regrutiranje pučana u državni aparat (prvi bitni činovnik-pučanin bio je Imhotep), a do vremena V. Dinastije, to će postati normalno. Nakon prvog međurazdoblja uvodi se institut suvladara po kojem nasljednik jedno vrijeme vlada uz kralja.⁴⁴ Vladao je najčešće svoga sina uzimao za suvladara i nasljednika, a ako nije imao djece uzimao je nekog drugog rođaka ili suradnika koji bi onda oženio njegovu kćer (od glavne žene). Dvor je ovisio o vladaru, koji je obnašao daleko najvažniju funkciju u državi. Moć vladara bila je najjača upravo u ovom razdoblju druge polovice 2. tis. pr. Krista. Jedine iznimke su razdoblja u kojima je vladar bio maloljetan pa neki regenti/ice uspijevaju steći

⁴⁰ S. E. Finner, 1999, 136-138.

⁴¹ S. E. Finner, 1999, 141.

⁴² S. E. Finner, 1999, 144; M. Van de Meiroop, 2011, 68.

⁴³ S. E. Finner, 1999, 146-147.

⁴⁴ S. E. Finner, 1999, 148.

moć veću od vladareve (npr. kraljica Hatshepsut).⁴⁵ Do doba XX. dinastije, lokalni poglavari nisu imali moć kao u razdoblju Srednjeg kraljevstva, a njihove su titule tek tada postale ponovno nasljedne. Također, kralj je koristio vojsku kao „produženu ruku“, a osim ratovanja, vojska se bavila i pitanjima trgovine i obrane resursa.

Kraljevska vlast manifestirala se kroz dvije sfere: ritualne i kultne obaveze i vođenje ekonomije.⁴⁶ Kao što je spomenuto, kralj je imao status posrednika između bogova i ljudi te je bio glavna religijska ličnost. Vjerojatno je da je kralj većinu dana provodio obnašajući različite uloge u vjerskim obredima. Osim toga, najveći dio njegovih obaveza odnosio se na održavanje i izgradnju hramova. U to se također ubrajala i izgradnja pogrebnih kompleksa, što je i jedan od razloga evolucije piramida. Osim religijskih dužnosti, kralj je upravljao javnim radovima različitog tipa. Sve veće projekte izgradnje poduzimala je izravno vlast, zbog čega je trebala resurse i ljude. Također, kralj se brinuo o opskrbi stanovništva za vrijeme gladi i to iz vlastitih rezervi, a sve je to bilo dio njegove funkcije čuvara mira (*ma'at*).⁴⁷

⁴⁵ S. E. Finner, 1999, 183.

⁴⁶ S. E. Finner, 1999, 152.

⁴⁷ S. E. Finner, 1999, 154-155.

2.4. Religijske postavke i običaji

Kako bih kvalitetno objasnio razvoj egipatske uprave te tako zaokružio funkcioniranje egipatske države faraonskog doba, moram se dotaknuti religijskih postavki. Egipatski bogovi bili su oličenja prirodnih sila i često su se predstavljali kao strašne pojave kojima se treba diviti. Poznavanje egipatskih vjerskih običaja dolazi isključivo iz vladajućih krugova, budući da ima vrlo malo ostataka koji nam govore o kućnim božanstvima. Pretpostavlja se da su svi bogovi prvobitno bili lokalni te je u ranom dinastijskom periodu došlo do ujedinjenja panteona. Je li do toga došlo primarno zbog unifikacije države ili prije, ne zna se. Ima dokaza o štovanju Horusa i Setha, Hathor (krava-božica) i Mina, boga plodnosti, u ranom dinastijskom periodu, a kraljevska vlast u ranom je periodu uvelike utjecala na izgled i svetkovanje bogova pa oni mijenjaju izgled u odnosu na preddinastičko razdoblje, a hramovi postaju sličniji.⁴⁸ U egipatskoj mitologiji mnogo je lokalnih bogova, a nekoliko je glavnih koje većinom poznajemo iz kraljevskih krugova. Horus je bio vrhovni bog, zaštitnik kralja, njegovog utjelovljenja. Horus je nasljednik Ozirisa, a takav je bio pogled na kralja i prethodnika. Horusov neprijatelj bio je Seth (Peribsen, kralj druge dinastije, koristio je Sethovo ime umjesto Horusovog). U doba Starog kraljevstva pojačalo se štovanje boga Ra, bogu Sunca i svega što živi, pa vladari počinju dobivati cilindrične kamene natpise sa svojim imenom koji simboliziraju vlast nad svime nad čim sunce sja. Vladar je od tada postao i sin boga Ra. U doba V. dinastije, štovanje sunca se intenzivira, a prodor tog kulta ima utjecaj na izgradnju hramova i održavanje svetkovina u njima.⁴⁹

Egipatsko svećenstvo bilo je od početka podvrgnuto vjerskoj ulozi kralja, a u doba Novog kraljevstva postalo je posve izdvojena društvena skupina. Prije toga, svećenici su

⁴⁸ M. Van de Meiroop, 2011, 38-40.

⁴⁹ M. Van de Meiroop, 2011, 66-70.

većinom bili pisari, liječnici ili pravosudni djelatnici, a svećeničku su funkciju obavljali uz to. To su većinom bili ljudi poznati u svojim krajevima, koji su služili kao neki oblik najniže razine državne birokracije. Kako se država razvijala, tako su vladari sve više sredstava odvajali za donacije hramovima, čime su povećavali njihovu moć. U doba Starog kraljevstva, ta se moć kontrolirala tako što su vladari za glavne svećenike postavljali članove obitelji, a kasnije vizire, no do doba Novog kraljevstva vjerska se vlast potpuno odvojila, a viši svećenici su postali doživotni dužnosnici. Tome svjedoči i kult Amuna, koji se ponajviše razvio zahvaljujući ulozi kraljeva XVIII. dinastije, koji su dali ogromna sredstva hramu u Karnaku kod Tebe. Osim razdoblja vladavine Amenhotepa IV Akhenatena, egipatski je vjerski svijet bio autonoman i sufinanciran od kralja. Razdoblje odvajanja Tanisa i Tebe rezultat je nemogućnosti kraljevske vlasti da održi kontrolu nad svećenicima Amuna, čiji je vrhovni svećenik preuzeo kontrolu nad Tebom. U kasnijim razdobljima, vladari su prenijeli titulu Božje žene Amuna na svoje kćeri, koje su time preuzele političku ulogu na jugu, a time se raspodijelila moć između kralja i svećenika Amuna na tom području.⁵⁰

2.5. Razvoj uprave

Egipatska administracija predstavlja složen sustav koji se mijenjao ovisno o političkim odnosima u samoj zemlji, a dobrim dijelom ga se može rekonstruirati samo temeljem pretpostavki. Poznavanje određenih uloga u administrativnom sustavu većinom dolazi iz prijepisa i prijevoda pa još uvijek ne postoji unificirana terminologija u proučavanju ove tematike, zato termini koje koristim ne predstavljaju autohtoni naziv za određeni funkciju, već naziv koji koriste autori literature koju sam koristio. Ono što je sigurno je da je administrativni sustav nastao radi prikupljanja i distribucije dobara, primarno poljoprivrednih,

⁵⁰ T. Wilkinson, 2007, 104-107.

što je osnova egipatske ekonomije. Centralizirani sustav upravljanja resursima bio je proizvod uloge kralja kao posrednika između ljudi i bogova. Zbog te uloge, vladar je morao opskrbljivati hramove resursima potrebnim za obrede, a u naturi je plaćao i službenike pa su hramovi poprimili i administrativnu ulogu. Staro kraljevstvo imalo je veliki broj dužnosnika o kojima ne znamo dovoljno. Natpisi u njihovim grobnicama često su fragmentarni i nečitki, ali se zna da su bitnu ulogu imali pisari.⁵¹ Vlast je cijenila pisare i dužnosnike, pomagali su im u radu i gradili im grobnice, društveno uređenje podrazumijevalo je opću državnu solidarnost za poslove vezane uz vlast. Uz kraljevu desnu ruku, vizira, visoki dužnosnici bili su nadglednik javnih radova, vojskovođa, glavni Amunov prorok, nadglednik kraljevih zemalja na istoku i kraljev sin od Kuša.⁵² Osim njih, bitnu ulogu imali su i pisar, blagajnik, čuvar pečata i nadglednik žitnica. Na lokalnoj razini, vlast su imali „gradonačelnici“ i „nomarsi“ (na razini pokrajine).⁵³ Egipat je, za razliku od gradova-država Mezopotamije, prva centralizirana država ovog dijela svijeta, a takva država podrazumijevala je administrativnu podjelu. Prednost Egipta je bila ta što je dugačka, a uska zemlja te što je Nil omogućavao brz prijevoz duž cijele države pa je centralna vlast lakše održavala administrativni sustav. Egipatski su vladari vrlo rano primijenili administrativni sustav, a u doba V. dinastije država se podijelila na provincije. Podjelu na tzv. nome prvo je prošao Gornji Egipat, a Donji tek u doba XXII. ili XXIII. dinastije. Razlog ranije administrativne podjele bila je udaljenost, a vlast je lakše kontrolirala sjever zemlje od juga.⁵⁴ Mnoge egipatske titule nisu imale unificiran djelokrug rada, već su bile počasne. Tako već u starom kraljevstvu imamo više ljudi sa titulom „Prvog pratitelja kralja“, a upravitelj Gornjeg Egipta morao je isticati da je aktualni upravitelj kako bi se razlikovao od počasnih. Egipatski dualizam također se manifestirao kroz podjelu uprave

⁵¹ M. Van de Meiroop, 2011, 65.

⁵² Upravitelj Nubije za vrijeme egipatske dominacije tim prostorom, a nakon osvajanja kraljevstva Kuš. Nije dio centralne državne uprave, već je u polu-vazalskom odnosu sa kraljem; M. Van de Meiroop, 2011, 16.-165.

⁵³ T. Wilkinson, 2007, 92.

⁵⁴ S. E. Finner, 1999., 156.

na upravu Gornjeg i Donjeg Egipta. Vezirova dužnost bila je da brine o radovima i administrativnom sustavu, zbog čega je nadgledao pisare. Nerijetko su na toj dužnosti bila dva čovjeka, a jedan je vezir bio za jug. *Ma'at*, božanski red koji je održavao vladar, provodili su uglavnom veziri. Oni su bili pravosudni poglavari Egipta, a na lokalnoj razini su postojali lokalni pravosudni odbori – *qenbet*. Iako nije postojao odvojeni pravosudni sustav, čini se da je pravosuđe bilo tradicionalno i običajno određeno.⁵⁵ U kraljevsku upravu dolazilo se većinom počevši od titule pisara, a zatim napredovanjem u upravnom sustavu.⁵⁶ Vladar je bio vojni i vjerski poglavar, a ulogu vjerskog poglavara koristio je tako što je hramove pretvorio u ideološke i ekonomske centre. Iako se pretpostavlja da je tako funkcionirala egipatska uprava u doba Starog kraljevstva, imamo pouzdane informacije tek iz razdoblja Novog kraljevstva. Hramovi su imali i žitnice te su služili za prikupljanje dobara i redistribuciju onima koji su bili plaćeni od strane države – dužnosnicima, lokalnim poglavarima, vojsci i svećenstvu. Natpisi iz Deir el-Medine, radničkog naselja u blizini Tebe, pokazuju da je kralj bio vlasnik sve zemlje i nominalni poglavar naselja. U Tebi je boravio vizir, a ispod njega su bili gradski čelnici koji su upravljali urbanim i ruralnim dijelovima grada, osiguravali likvidnost hramova te imali pravosudnu ulogu.⁵⁷ Uz poglavara grada, svako veće naselje je imalo i „Amunovog proroka“, najveću funkciju u Amunovoj službi. Amunova vjerska zajednica imala je hijerarhiju odvojenu od države te se čini da su bili nešto više autonomni, a vodili su ih *sem*-svećenici. Može se reći da je Egipat u doba Novog kraljevstva bio podijeljen na tri vrste administracija: kraljevsku, lokalnu i vjersku, koje su se preklapale u dužnostima. Iz primjera mnogih dužnosnika da se zaključiti da je moć ovisila o autoritetu, ne o tituli.⁵⁸ Slabljenje pozicije vladara bila je jedna od odlika druge polovice razdoblja Novog kraljevstva, a dodatno

⁵⁵ S. E. Finner, 1999, 203.

⁵⁶ S. E. Finner, 1999, 160.

⁵⁷ T. Wilkinson, 2007, 94.

⁵⁸ T. Wilkinson, 2007, 95-97.

će oslabiti pojavom konkurencije na jugu. Tada se država dijeli na sjever, kojim se upravlja iz Tanisa i jug, kojim upravljaju svećenici iz Tebe. Padom kraljevske moći, lokalne vlasti preuzimaju dominantnu ulogu, a nedostatak državnog ulaganja u spomenike ostavio nas je bez većih arheoloških nalaza.⁵⁹

⁵⁹ T. Wilkinson, 2007, 97

3. HELENISTIČKI EGIPAT

Prostor Egipta u prvom tisućljeću prije Krista prolazio je kroz turbulentno razdoblje. Raspad Novog kraljevstva krajem drugog tis. pr. Krista, samo je produkt perioda slabljenja kraljevske moći i dezintegracije središnje državne moći. Nakon raspada Novog kraljevstva, Egipat će dugo biti daleko od ujedinjenog, a podjela je čak mnogo šira nego ona na sjever i jug.⁶⁰ Sjeverom su vladale različite libijske dinastije, dok je na jugu dominantna bila Tebanska teokracija. U osmom stoljeću prije Krista, Nubijsko kraljevstvo pokušalo se proširiti na sjever, no krajem istog stoljeća, asirski utjecaj sa istoka pokazao se jačim.

Psamtek I., Saitski vladar, osnovao je XXVI. dinastiju te ponovno ujedinio Egipat oko 656. prije Krista, a razdoblje te dinastije ostalo je upamćeno kao jedno od mirnijih. U to vrijeme, razvili su se odnosi Egipta i Grčke, koji su i prije postojali, a sad su ojačali dolaskom sve većeg broja grčkih plaćenika. Razdoblje Saitske dinastije upravo zbog toga je jedno od ključnih razdoblja za razumijevanje kasnijeg Ptolemejskog Egipta. Grčki plaćenici bili su ključni za očuvanje reda, a demotsko se pismo proširilo u svrhu unifikacije administrativnog sustava. Demotsko pismo je kurzivno pismo razvijeno na prostoru Delte, a upravo vladari XXVI. dinastije proširili su ga diljem zemlje pa i u Tebu, gdje je zamijenilo staro hijeratsko pismo.⁶¹ U doba Psamtika I., izgrađena je i prva grčka kolonija u Egiptu, Naukratis, a sam vladar je bio u savezu sa Polikratom, vladarom Samosa. Općenito, u doba XXVI. (Saitske) dinastije, Memfis je ponovno postao politički centar u kojeg su se doseljavali i brojni stranci, prvenstveno Grci, ali i Feničani, Židovi i ostali narodi Bliskog istoka.

Perzijski vladar Kambiz osvojio je Egipat 525. godine prije Krista, ali Perzijanci nisu imali prevelikih interesa za čvrstu vlast nad Egiptom. Memfis je ostao sjedište perzijskog

⁶⁰ J. G. Manning, 2010, 20.

⁶¹ J. G. Manning, 2010, 22-24.

satrapa, koji bi većinom bio Egipćanin. Ipak, u egipatskim vjerskim krugovima istočnjačka invazija nikada nije bila dobro prihvaćena, a naročito nakon što je Kambiz pokušao centralizirati fiskalnu politiku prema hramovima. Osim toga, administrativni i porezni sustav ostao je onakav kakvim su ga ostavili saitski kraljevi.⁶²

Godine 404. prije Krista, Perzijanci su protjerani iz Egipta. Pobuna nakon Darijeve smrti rezultirala je nestabilnim razdobljem, a koje je završilo vladavinom XXX. Dinastije (380.-343. g. pr. Kr.) Domaći vladari Nektanebo I. i Nektanebo II. uspješno su vladali zemljom, a potonji je čak ostao i zapamćen po zanimljivim graditeljskim pothvatima. Perzijanci 343. g. pr. Kr. ponovno osvajaju Egipat, a drugo razdoblje perzijske vlasti bilo je dosta lošije prihvaćeno kod stanovništva, što je važno u kontekstu Aleksandrovog osvajanja. U egipatskoj tradiciji, Perzijanci su ostali upamćeni kao mrski vladari, poglavito zbog navodno lošeg odnosa prema hramovima, dok je Aleksandar, pa kasnije i Ptolemej I., bio benevolentan prema lokalnim tradicijama.⁶³

3.1. Aleksandrovo osvajanje

Nakon pobjede kod Isa (333. g. pr. Kr.) i Tira (332. g. pr. Kr.), Aleksandar dolazi u Egipat gdje mu Mazak, novi perzijski satrap, mirno predaje vlast. Prilikom krunidbe, Aleksandar je poštovao sve egipatske tradicije. Posjetio je Heliopolis i Memfis i posjetio slavni hram Amuna (grč. Amon ili Zeus-amon) u oazi Siwah te odradio prigodna religijska darivanja i žrtvovanja. Održao je zabavne aktivnosti (sport, glazba) po grčkom običaju, ali zbog političkih okolnosti na istoku nije se previše zadržavao u Egiptu. Posjet oazi Siwah bio je političke prirode, tamo je Aleksandar priznat za sina boga Zeusa-Amona. Taj konkretan

⁶² J. G. Manning, 2010, 26.

⁶³ J. G. Manning, 2010, 27-28.

hram bio je bitan jer je osiguravao Aleksandru titulu sina boga Ra (tradicionalna titula egipatskog vladara), a ujedno se radilo i o božanstvu kojeg su razumjeli i Grci.⁶⁴ Godine 331. prije Krista, osnovao je Aleksandriju, a iako se smatra da je sam Aleksandar postavio temelje za plan grada, većinu posla je odradio Dinokrat iz Rodosa.⁶⁵ Kako je uništio luku Tir, Aleksandar je pokrenuo izgradnju Aleksandrije kako bi Egipat dobio razvijenu luku koja je bila potrebna za održavanje moći.⁶⁶

Aleksandar je Egipat podijelio na dvije cjeline (slično Gornjem i Donjem Egiptu) dok sve nisu pale pod civilnu vlast jedne osobe. Vojno, zemljom su vladala dva grčka stratega. Čini se da je najutjecajnija osoba postao Kleomen iz Naukratisa, koji je bio nešto poput satrapa. Aleksandrovom smrću, 323. g. pr. Krista, situacija se mijenja. Ptolemej postaje vladar Egipta, a ozloglašeni Kleomen postaje njegov *hyparchos*, podređeni vladar.⁶⁷

3.2. Ptolemej I. Soter

Ptolemej se, naročito od 330. godine prije Krista, iskazao kao jedan od najsposobnijih Aleksandrovih vojskovođa. Kada je 323. pr. Krista postao egipatski satrap, vrlo brzo se riješio Kleomena. Iduće godine, poduzeo je svoju prvu vanjskopolitičku aktivnost tako što je intervenirao u Kireni, koja je imala status slobodnog grada. U idućih nekoliko godina, uspio je ostvariti sustav koji je održavao privid samostalnosti za Kirenu, iako ona više nikad neće biti slobodan grad kao u doba Aleksandra. Sljedeći važan potez bila je krađa Aleksandrovog tijela. Ono se dvije godine nalazilo u Babilonu, a kontrolirao ga je Perdika. Aleksandrova

⁶⁴ E. Bewan, 1927, 8-14.

⁶⁵ G. Holbl, 2000, 2-12.

⁶⁶ E. Bewan, 1927, 4-5.

⁶⁷ G. Holbl, 2000, 12-14, E. Bewan, 1927, 15-17.

oporuca opisivala je njegovu želju da ga pokopaju u oazi Siwah, ali razlog zbog kojeg je Ptolemej oteo njegovo tijelo je bio politički. Ono mu je davalo dodatni legitimitet, a Aleksandar nije uopće pokopan u oazi, već u Memfisu, a kasnije je premješten u Aleksandriju. Ptolemej je naknadno pobijedio Perdiku i na bojnopolju, a završetkom onog što se naziva Prvim ratom dijadoha, postao je egipatski vladar. Godine 315. prije Krista, Antigon Jednooki napao je Babilon i protjerao Seleuka, također bitnog Aleksandrovog vojskovođu koji je pobjegao kod Ptolemeja. Situacija je eskalirala kada se Antigon sukobio sa snagama Ptolemeja, Kasandra i Lizimaha (314.-311. g. pr. Kr.). Početkom rata, Ptolemej je, uz pomoć Seleuka, osvojio Cipar i uspostavio jaku kontrolu nad Kirenom, koja mu je trebala zbog kontrole nad afričkim trgovačkim rutama. Nakon bitke kod Gaze (312. g. pr. Kr.), Ptolemej se vraća u Egipat, a Seleuk nastavlja prema Babilonu gdje uspostavlja svoju vlast. Nakon spomenutog rata, Ptolemej neuspješno pokušava intervenirati na grčkim otocima te u Likiji i Kariji, a problemi se stvaraju i na Cipru te u Kireni. Nakon pobjede nad Ptolemejem i njegovim bratom Menelajem (vladarom Cipra) kod Salamisa 306. godine prije Krista, Antigon se okrunio za kralja, zbog čega je isti potez poduzeo i Ptolemej.⁶⁸

Nakon što je odbio Antigonov i Demetrijev pokušaj napada na Egipat, Ptolemej se okrunio 305. g. pr. Krista. Interesantan je kontekst Ptolemejeve krunidbe. Dok se Antigon okrunio kako bi se uzdigao iznad drugih dijadoha, ostali su se okrunili nakon njegove krunidbe te su se i dalje smatrali ravnopravnima. Krajem stoljeća, u vrijeme Antigonove smrti kod Ipsa (301. g. pr. Kr.), Ptolemej je zavladao područjem Sirije i Palestine, izuzev Damaska, Sidona i Tira. Dio Sirije pod vlašću Ptolemejevića, zvao se „Sirija i Fenikija“ ili *Coele Syria*. Cipar je vraćen pod kontrolu Egipta 295./294. prije Krista, a kasnije i Likija, Pamfilija te gradovi Sidon i Tir. Početkom 80-ih godina trećeg stoljeća prije Krista, stekao je kontrolu nad

⁶⁸ G. Holbl, 2000, 15-21; M.R. Bunson, 2002, 314.

grčkim Otočnim savezom, a kontrolu nad Kikladskim otočjem Ptolemejevići će zadržati narednih nekoliko stoljeća.⁶⁹

Ptolemej je uložio mnogo napora kako bi osigurao sustav koji će održavati mir unutar Egipta. Administrativna podjela ostala je ista, vojna i civilna vlast bila je podijeljena između stratega i nomarha, a porezni sustav se nadograđivao. U ovo vrijeme, Egipat je naselio veliki broj Grka, koji su gradili kolonije diljem Nila. Iako nije bio obavezan, grčki se jezik proširio ulaskom pridošlih Grka u administrativni sustav. Također, Grci i Makedonci činili su okosnicu vojske, a domaće je stanovništvo regrutirano u posebnim prilikama (npr. za bitku kod Gaze). Iako je u početku stolovao u Memfisu, Ptolemej se oko 311. g. pr. Kr. prebacio u Aleksandriju, odakle je imao veći utjecaj na politiku helenističkog svijeta. Tamo je začeo i aleksandrijski Museion, prvu zapadnjačku akademiju u tom dijelu svijeta. Tri su prava grčka grada postojala u Egiptu – Naukratis, Aleksandrija i Ptolemais Hermaiou kod Tebe. Ptolemej I. umro je 283./282. prije Krista u dobi od 84 godine. Ostavio je relativno snažnu zemlju čija se vanjska politika uglavnom orijentirala prema Bliskom istoku i Egejskom moru, a stekao je kontrolu i nad Ciprom i Kirenom. Na unutarnjem planu, državu je organizirao kako bi služila njegovim vojnim ciljevima, a tome svjedoči i zabrana korištenja novca koji nije kovan od strane države.⁷⁰

3.3. Ptolemej II. Filadelf i Ptolemej III. Euerget

⁶⁹ G. Holbl, 2000, 22-25; E. Bewan, 1927, 18-40.

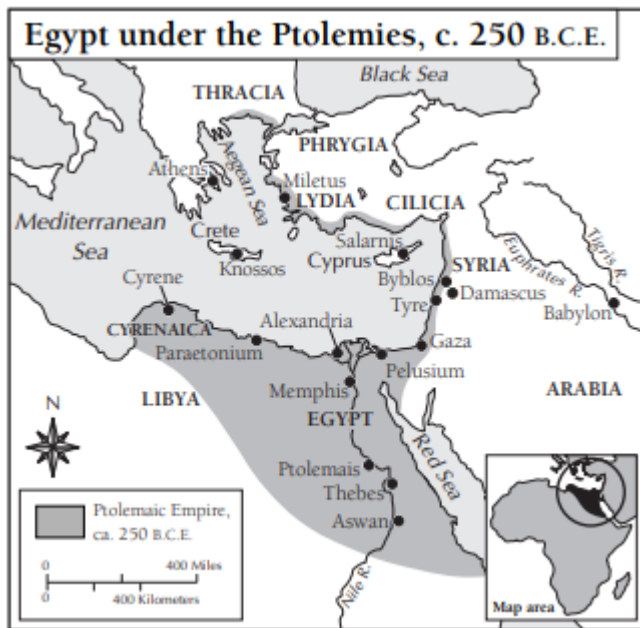
⁷⁰ G. Holbl, 2000, 25-29.

Ptolemej II. službeno je okrunjen 282. godine pr. Krista. Oženio je svoju sestru Arsinoju II., što je za Grke i Makedonce bilo poprilično neshvatljivo. U to doba, Ptolemej II. bio je najvažniji vladar helenističkog svijeta, uz Antioha I. i Antigona II. Gonata. Godine 280./279. prije Krista proširio je kontrolu nad Karijom i drugim maloazijskim pokrajinama. Par godina nakon, 275./274. g. pr. Krista, održao je Ptolemeju, ogroman festival u čast Dioniza, Zeusa, ali i drugih grčkih bogova (pa i samog Aleksandra), a taj je festival postao manifestacija ptolemejske moći. U principu, novi vladar bi slavio preminulog, a festival neki čak uspoređuju sa Olimpijskim igrama. Prvom Ptolemeju pohodila su i izaslanstva iz Grčke te Bliskog istoka.⁷¹ Pokrenuo je Prvi sirijski rat (274.-271. g. pr. Kr.), a iako njegov napad na Siriju nije uspio, nije uspio ni Antiohov protunapad, pa je Ptolemej II. Filadelf rat završio kao pobjednik, iako bez većih teritorijalnih dobitaka. U 60-im i 50-im godinama trećeg stoljeća prije Krista, bezuspješno je intervenirao u Grčkoj, gdje je podržavao Spartu i Atenu protiv Makedonaca, a pokušao je i zadržati kontrolu nad Kikladima te je uspio zadržati baze u Egejskom moru koje su kasnije poslužile kao temelj egipatske moći u tom području. U Drugom sirijskom ratu (260.-253. g. pr. Krista), sukobio se sa Antiohom II., nasljednikom Antioha prvog. Ptolemej II. je izgubio neke teritorije u Maloj Aziji, ozbiljno je ugrožena ptolemejska dominacija na Mediteranu, a mirom je došlo i do braka između Filadelfove kćeri

⁷¹ E. Turner, 1984 138-139.

Berenike i Antioha. Pri kraju vladavine Ptolemej II. Filadelf pomirio se sa polubratom Magasom, koji je 50-ak godina samostalno vladao Kirenom, a brak između istoimenog nasljednika Ptolemeja II. i Magasove kćeri rezultirao je ponovnom unifikacijom Kirene i Egipta za vrijeme vladavine Ptolemeja III. Euergeta.⁷²

Ptolemej II. Filadelf preminuo je 246. godine prije Krista, a razdoblje njegove vladavine više je obilježeno pompoznom ceremonijama i trošenjem resursa nego većim vanjskopolitičkim uspjesima. Naslijedio ga je njegov sin, Ptolemej III. Euerget, koji je zahvaljujući braku sa Berenikom II. brzo stekao kontrolu nad Kirenom, a i počeo ulagati u lučke gradove i infrastrukturu. Za vrijeme Trećeg sirijskog rata (246.-241. g. pr. Kr.), vrlo brzo je preuzeo inicijativu i sebi privolio protivnike Seleuka drugog. U ratu kojeg je započeo radi svoje sestre Berenike, iskoristio je slabost Seleukidske monarhije i došao sve do

Slika 1. Egipat pod Ptolemejevićima 250. godine prije Krista (preuzeto iz M.R. Bunson, 2002, 314)

Mezopotamije. Zbog količine plijena kojeg je donio, prozvali su ga *Euergetes*. No, možda to i nije pravi razlog. Možda je Ptolemej III. uzeo taj naslov budući da se vratio u Egipat koji se dijelom pobunio zbog prevelikih poreznih opterećenja. Euerget je pobunu brzo ugasio, ali je ona dobar primjer posljedica tvrde

ptolemejske fiskalne politike. Nakon početnog poraza, ali i smrti Euergetove sestre Berenike i njenog sina, Seleuk II. je vratio azijske satrapije koje ovaj zapravo nije ni htio, dok su u rukama Ptolemeja III. sada bile Kilikija, Pamfilija, Jonija, Helespont i dio

⁷² G. Holbl, 2000, 35-47 M.R. Bunson, 2002, 315.

Trakije. Iako je Pamfiliju naknadno izgubio, Ptolemej III. Euerget osigurao je kontrolu nad cijelim istočnim Mediteranom, a granice se nisu bitno mijenjale do kraja stoljeća. Vodio je i aktivnu politiku prema Grčkoj, gdje je sudjelovao u sukobima saveza grčkih polisa sa Makedoncima, a ističe se i njegova pomoć Rodosu nakon velikog potresa.⁷³

Osim navedenih odnosa sa najbližim susjedima – Grcima, Seleukidima i maloazijskim kraljevstvima, Ptolemejevići su vodili aktivnu politiku prema Kartagi i Rimu. U Prvom punskom ratu nisu uopće sudjelovali, čak su odbili novčanu posudbu Kartazanima, a nakon rata u Aleksandriji se javlja rimska ambasada. Što se juga tiče, vodili su razne pohode i ekspedicije u Nubiju, većinom radi ekonomskih interesa. Osim zlata, prostor Nubije osiguravao je Ptolemejevićima pristup afričkim ratnim slonovima, koji su parirali seleukidskim indijskim slonovima. Osnivali su kolonije kako bi osigurali ekonomske interese, a surađivali su sa narodima juga Arabije, kao i sa Nabatejcima na sjeverozapadu Arapskog poluotoka.⁷⁴

3.4. Razdoblje dekadencije i pada moći

Prijelazom trećeg na drugo stoljeće prije Krista, Egipat se našao u problematičnom razdoblju. Razlozi tome bili su rast moći drugih država, ali i unutarnji problemi. Ptolemej III. Filopator okrunjen je 221. g. pr. Krista, sa 20 godina, možda dok je njegov otac još bio živ. Veliki utjecaj na mladog vladara imao je utjecajni činovnik Sosibije, jedan od najpoznatijih dvorskih službenika helenističkog razdoblja uopće. Otprilike u isto vrijeme, Makedonija i Seleukidsko kraljevstvo također su dobili nove, mlade i ambiciozne vladare. U Makedoniji, okrunjen je 17-godišnji Filip V., a Seleukidskim kraljevstvom, nakon turbulentnog razdoblja,

⁷³ G. Holbl, 2000, 48-53; M.R. Bunson, 2002, 316.

⁷⁴ G. Holbl, 2000, 54-58.

zavladao je Antioh Treći. J. G. Manning tvrdi da je upravo razdoblje trojice mladih vladara, odnosno početka njihove vladavine, označilo prekretnicu u helenističkom razdoblju i početak pada moći helenističkih država.⁷⁵ Četvrti sirijski rat (219.-217. g. pr. Kr.) započeo je padom Seleukije u ruke Antioha III., kojem je grad navodno predan izdajom, a pod egipatskom okupacijom je bio skoro 30 godina. Također, upravitelj ptolemejske Sirije (*Coele Syria*) predao mu je cijelu provinciju (osim nekih gradova), kao rezultat egipatskih dvorskih intriga. U nezavidnoj situaciji, diplomacija Ptolemeja IV. Filopatora uspjela je kupiti vrijeme i zavljučiti Antioha III. lažnim pregovorima, dok je pripremala snage za protunapad. Tada, 219./218. godine pr. Krista, u ptolemejsku vojsku ulaze pripadnici različitih naroda, a vojnom reformom bivaju sortirani u postrojbe po narodnosti, iako su morali imati istovrsno naoružanje (ovisno o rangu) i proći obuku. Sosibije je osobno upravljao novonastalom egipatskom falangom od 20.000 ljudi. Do kulminacije je došlo 217. g. pr. Krista, u bitci kod Rafije. Iako u početnoj prednosti, Antioh je izgubio bitku. Nakon bitke, ratna sreća se okrenula, pa je Ptolemej IV. upao u seleukidsku Siriju te prisilio Antioha III. na mir te zadržao Siriju i Fenikiju te Seleukeju u Pieriji. Međutim, u godinama nakon rata, dok se Ptolemej IV. bavio posredovanjem u ratovima u Grčkoj, Antioh III. je skršio pobunu u Maloj Aziji te uspostavio ponovnu dominaciju nad istokom svoje države te se, poput Aleksandra, okrunio i preuzeo naziv Antioh Veliki. Do svoje smrti, 204. g. pr. Krista, Ptolemej IV. Filopator bio je usmjeren na vanjsku politiku, a način njegove vladavine u tradiciji je ostao poznat kao rastrošan u odnosu na proslave.⁷⁶

Ptolemej V. Epifan zavladao je kao dijete. Njegovu majku, ženu pokojnog kralja Arsinoje III, ubili su Sosibije i Agatoklo, dvorski moćnici. Proglasili su sebe skrbnicima mladog vladara, a kako je Sosibije ubrzo preminuo, ostao je samo Agatoklo. Njega je pak

⁷⁵ J. G. Manning, 2010, 76.

⁷⁶ G. Holbl, 2000, 127-134.

ubio moćnik Tlepolem 203. g. pr. Krista, što je dovoljan primjer nestabilnosti koja je vladala na dvoru, za koje se i Antioh III. „počastio“ nekim gradovima u Kariji. Ubrzo je započeo i Peti sirijski rat (202.-195./194. g. pr. Kr.). Antioh III. poduzeo je ofenzivu u kojoj je preuzeo Damask, Palestinu i Gazu, a nemoćni egipatski državni vrh pod vodstvom Tlepolema, obratila se za pomoć čak i Rimu. Protuofenziva Egipta 201.-199. g. pr. Krista nije bila uspješna, a u koordinaciji sa Antiohom, ptolemejske posjede u Grčkoj je napao Filip V., makedonski kralj. Rimljani su bili vrlo pažljivi u odnosima s Antiohom pa se nisu miješali u egipatsko-seleukidski sukob, što je Antioh iskoristio te preuzeo u potpunosti ptolemejsku Siriju, a u Maloj Aziji Kilikiju i Likiju. Godine 196. prije Krista, Ptolemej V. je okrunjen sa samo 13 godina. Patronat nad njim imao je moćni činovnik Polikrat. Te ili početkom iduće godine, rimska delegacija dočekala u Antioha na Helespontu, kako bi ishodovala mir između Seleukida i Ptolemejevića. U tom razdoblju, Rim započinje svoju dominaciju na istočnom Mediteranu. Zbog Antiohovog diplomatskom manevra, mir je zaključen brakom između njegove kćeri i Ptolemeja V. Epifana, a vladar Egipta izgubio je teritorije u Maloj Aziji i Siriju, što je bitno utjecalo na državne financije. U idućim godinama, Ptolemej V. je neuspješno pokušavao stati na Rimsku stranu u borbi protiv Antioha, što su ovi odbijali, pa su nekadašnji egipatski posjedi u Maloj Aziji završili u rukama tamošnjih rimskih klijentskih država i vladara.⁷⁷ Godine 187. pr. Krista, Antioh III. je umro, a naslijedio ga je slabi vladar, Seleuk IV. (187.-175. g. pr. Kr.). Ptolemej V. ubijen je od strane svojih generala 180. godine prije Krista, a razdoblje njegove vladavine obilježeno je rastom utjecaja dvorskog plemstva i slabljenjem vladarskog utjecaja.

Ptolemej VI. Filometor postao je vladar sa samo šest godina, a skrbništvo nad njim imala je majka, kraljica Kleopatra. Ona je, kako sam prije naveo bila sestra Seleuka IV., pa je njen utjecaj sprječavao pripreme za rat sa Seleukidima. Kleopatra I. umrla je 176. g. pr.

⁷⁷ G. Holbl, 2000, 135-141.

Krista, a skrbnici postaju bivši rob Lenaj i eunuh Enulaj. Ta dvojica ne samo da su do kraja srozala ugled kralja, već su i skrivili rat sa Seleukidima koji je Egipat skupo koštao. Naime, kako su Rimljani bili zauzeti Trećim rimsko-makedonskim ratom, kraljevski regenti su, u namjeri da ispune obećanje vraćanja Sirije, započeli Šesti sirijski rat (170.-168. g. pr. Kr.). Regenti su nakon ratnih neuspjeha smijenjeni, a na njihovo mjesto došao je sličan dvojac, Koman i Kineja. Antioh IV. gotovo je osvojio Egipat, a posljedica rata je njegov patronat nad mladim Ptolemejem. Nakon unutarnjih nemira u Egiptu i ponovnog Antiohovog napada na Donji Egipat te završetka Trećeg rimsko-makedonskog rata, Rimljani su intervenirali. Postavili su ultimatum Antiohu, nakon čega se ovaj morao povući iz Egipta.⁷⁸

Nakon odlaska Antioha IV. 168. g. pr. Krista, Egiptom su vladala tri člana vladarske obitelji u isto vrijeme. Bili su to Ptolemej VI., Kleopatra II. i Ptolemej VIII., a to razdoblje obilježeno je pobunama. Seljaci su masovno napuštali ruralna područja, nezadovoljni visokim porezima, a vlast je tome pokušala doskočiti jeftinim najmom državnog zemljišta. Nakon početnih sukoba, u kojima je Ptolemej VIII. bio uspješniji, ali se pokazao kao tiranin, došlo je do podjele kraljevstva između braće. Godine 163. prije Krista, Ptolemej VIII. dobio je na upravljanje Kirenu, dok je Ptolemej VI. dobio ostatak kraljevstva. Ptolemej VI. Filometor oženio je svoju sestru Kleopatru II., a neki smatraju da je to prvi put u egipatskoj povijesti da je bračni par ravnopravno i zajednički vladao.⁷⁹ Sukobi između braće trajali su i dalje, a kao prevaga uvijek je služilo posredovanje Rima. Godine 155. prije Krista, Ptolemej VIII. Euerget II. (taj nadimak je uzeo kako bi se distancirao od starijeg brata), nakon pokušaja ubojstva, ostavlja Kirenu Rimljanima, ukoliko umre bez nasljednika. U borbi dvojice braće, Rimljani su na kraju stali na stranu mlađeg, ali nisu mogli vojno intervenirati. Unatoč unutarnjoj nestabilnosti, graditeljski pothvati su nastavljeni pa i u Kireni, gdje ih je poduzimao Ptolemej

⁷⁸ G. Holbl, 2000, 143-148; M.R. Bunson, 2002, 315-318.

⁷⁹ G. Holbl, 2000, 184.

VII., a nakon propast tebanske pobune, Ptolemej VII. ponovno uspostavlja vlast nad jugom zemlje te je prisutan u Nubiji. Porazivši brata, Ptolemej VI. oslobađa si prostor za daljnje manevriranje, pa se sredinom stoljeća uspješno upliće u unutarnje sukobe Seleukida. Od 145. godine pr. Krista, Ptolemej se smatrao vladarom Egipta i Seleukidskog kraljevstva, ali u potpunu aneksiju se nije upuštao radi dobrih odnosa sa Rimom. Umro je u Siriji iste godine.⁸⁰

Smrću Ptolemeja VI. Filometora, na vlast napokon dolazi njegov brat, Ptolemej VIII. Euerget II., koji ženi Kleopatru II., ženu preminulog vladara. Prve godine njegovog vladanja obilježene su nasiljem prema oponentima, ali i izdašnim dotacijama prema hramovima. Od doba njegove vladavine nadalje, ptolemejska vlast ne kontrolira prostor širi od Egipta, Kirene i Cipra. Nekoliko godina nakon prve ženidbe, Ptolemej VIII. ženi i Kleopatru III., kćer svoje prve žene, Kleopatre II., a uzdiže je u rang isti prvog ženi, što će stvoriti probleme na ptolemejskom dvoru. Godine 131. prije Krista, situacija je eskalirala. Kleopatra II. skupila je sebi lojalne snage te istjerala Ptolemeja VIII. i Kleopatru III. na Cipar, gdje su se ovi konsolidirali, ali i locirali te priveli i ubili sina Ptolemeja VIII. i Kleopatre II., potencijalnog nasljednika. U idućih pet godina, Ptolemej VIII. porazio je Kleopatru II., a usput i onemogućio intervenciju Seleukida. Do 124. godine pr. Krista, vladar i suvladarke su se pomirili te je trojna vladavina uspješno nastavljena. Kako bi očuvali stabilnost zemlje, vladajući trojac godine 118. prije Krista izdaje dekret o amnestiji, kojim se nastojalo stabilizirati ekonomsku situaciju među nižim slojevima.⁸¹

Ptolemej VIII. Euerget II. umire 116. godine pr. Krista, a nasljeđuje ga sin, Ptolemej IX. Soter II. (116.-107. g. pr. Kr.). U prvim godinama vladavine, bio je pod dominantnim utjecajem Kleopatre II. i Kleopatre III., a kasnije, smrću prve, samo majke Kleopatre Treće. Njegova vladavina nije obilježena ničim bitnim, a vrijedno je spomena kako su Rimljani

⁸⁰ G. Holbl, 2000, 184-194.

⁸¹ G. Holbl, 2000, 195-204; M.R. Bunson, 2002, 316-317.

dvaput u njegovom mandatu slali diplomatska predstavništva, 116. i 111. godine prije Krista. Godine 107. pr. Krista, voljom Kleopatre III. Ptolemej IX. je smijenjen, a novi vladar postaje Ptolemej X Aleksandar.⁸² Zapravo, zamijenili su uloge. Ptolemej X. sa Cipra je došao u Aleksandriju, dok je Ptolemej IX. izbjegao na Cipar odakle je vojno intervenirao u Siriji, a kontrolirao je i Kirenu. Godine 101. prije Krista, Ptolemej X. dao je ubiti Kleopatru III., čime završava razdoblje njenog izuzetnog utjecaja. Zanimljivo, Ptolemej IX. kontrolirao je Kirenu do 102. godine prije Krista, zatim je ona bila u rukama Ptolemeja Apiona do 96. g. pr. Krista, da bi njegovom smrću pala u ruke Rima. Godine 88. prije Krista, Ptolemej X. je svrgnut, a na vlast ponovno dolazi Ptolemej IX. Soter II., koji se vraća sa Cipra.⁸³

Nakon njegove smrti, vladarica postaje njegova kćer Kleopatra Berenika III., a intervencijom Sule, njen suvladar postaje Ptolemej XI. Aleksandar II., njen posinak koji je ubrzo postao i suprug. U danima nakon krunidbe, vladar je ubio vladaricu, a njega je ubila bijesna rulja glavnog grada, koja ju je obožavala.⁸⁴

U strahu od rimske intervencije, a u nedostatku kvalitetnijih nasljednika, aleksandrijska je elita pozvala sinove Ptolemeja IX., djecu upitnog legitimiteta. Vladar Egipta postao je Ptolemej XII., dok je njegov brat zavladao Ciprom. U to vrijeme, a naročito 60-ih godina 1. st. pr. Krista, u rimskom Senatu vode se aktivne diskusije o aneksiji Egipta, čemu su se protivili optimati. Kako bi osigurao dobru volju Rimljana, Ptolemej XII. uložio je enormna sredstva u vojnu pomoć Pompeju prilikom Trećeg rata protiv Mitridata (74./73.-64. g. pr. Kr.), zbog čega je povećao poreze i dodatno osiromašio već bijedno seljaštvo. Godine 60. i 59. prije Krista utjecajem Pompeja, a poglavito Cezara, Ptolemej XII. je uspio u naumu da ga Rimljani priznaju kao samostalnog vladara, ali je izgubio Cipar, kojeg su Rimljani pretvorili u

⁸² G. Holbl, 2000, 204-208.

⁸³ G. Holbl, 2000, 209-213; M.R. Bunson, 2002, 317.

⁸⁴ G. Holbl, 2000, 214.

dio provincije Kilikije. Zbog toga ga je aleksandrijska elita protjerala, a uz pomoć Katona, sklonište je našao u Rimu. Za vladaricu su postavili Bereniku IV., kćer protjeranog vladara, te njezinu majku Kleopatru VI., koja je ubrzo i umrla. Godine 55. prije Krista, prvi put u povijesti rimske su snage okupirale Egipat, ali samo kako bi na vlast vratile Ptolemeja XII., poglavito zbog dugova koje je ovaj imao prema Rimljanima. Pri kraju života, vladar je imenovao za suvladaricu svoju kćer, Kleopatru VII., a kao njenog suvladara, postavio je svog starijeg sina.⁸⁵

Ubrzo nakon dolaska na vlast 51. g. pr. Krista, Kleopatra VII. protjerala je svog brata Ptolemeja XIII. te samostalno vladala više od godinu dana. Unatoč tome, njezin brat je brzo skupio snagu te se vratio na vlast, a Kleopatru marginalizirao. Za vrijeme građanskog rata u Rimu, Pompej je podržavao Ptolemeja XIII., a Kleopatra je prvo pobjegla na jug Egipta, a zatim u Siriju. Nakon poraza u bitci kod Farsala, Pompej je pobjegao u Egipat, gdje ga je mladi vladar na prevaru ubio kako bi stekao povjerenje Cezara. Dogodilo se upravo suprotno, Cezar je ušao u kraljevsku palaču u Aleksandriji i preuzeo realnu vlast nad zemljom. Ubrzo ga je impresionirala Kleopatra, koju je vratio na vlast, što je izazvalo rat na ulicama Aleksandrije. Godine 47. prije Krista, uz pomoć trupa iz Male Azije, Cezar je uspostavio mir u Egiptu. Uz Kleopatru, kao suvladara je postavio njenog mlađeg brata, Ptolemeja XIV., a čini se kako je ponovnim ujedinjenjem Egipta i Cipra kraljevstvo uspjelo stabilizirati financije. Nakon Cezarove smrti, Kleopatra je ubila svog brata. Nakon drugog građanskog rata, koji je završio pobjedom Marka Antonija kod Filipa 42. godine prije Krista, započinje suradnja između Kleopatre i njega. Ostalo se više manje i zna, nakon sporazuma 40. i 37. g. pr. Krista, Marko Antonije upravljao je istokom, gdje mu se svidjela i Kleopatra i način života na egipatskom dvoru. Tridesetih godina, Antonije je ratovao protiv Parta, a i razišao se sa svojom ženom, Oktavijanovom sestrom Oktavijom, u korist Kleopatre. Nakon bitke kod

⁸⁵ G. Holbl, 2000, 215-231.

Akcija, 31. g. pr. Krista, Marko Antonije i Kleopatra neuspješno su pokušali organizirati daljnji otpor, a kako je egipatska blagajna bila prazna, Kleopatra je pokušala dodatno oporezovati zemlju, no to se više nije moglo učiniti. Godinu dana kasnije, Oktavijan je pokorio Egipat. Za svog turbulentnog 39-godišnjeg života, Kleopatra je uspješno postavila Egipat nazad na svjetsku kartu, na način da je aktivno sudjelovala u vanjskoj politici. Nakon njezinog samoubojstva, Egipat je anektiran te je postao rimska provincija.⁸⁶

⁸⁶ G. Holbl, 2000, 231-251; M.R. Bunson, 2002, 84-85.

4. KRALJEVSKA MOĆ U DOBA PTOLEMEJEVIĆA

Kao što sam prije naveo, Egipćani su Aleksandrovo osvajanje doživjeli kao svojevrsno oslobođenje, a Aleksandar (te kasnije Ptolemejevići) je poštovao njihove običaje. Ceremonijom krunidbe nastavio je raniji običaj „preuzimanja ovlasti“ za *maat*, mir kojeg vladar osigurava kao posrednik između bogova i ljudi. Tome svjedoče i statue ptolemejskih vladara u egipatskim hramovima, naročito u Serapeionu u Memfisu.⁸⁷ Aleksandar se okrunio u Memfisu, što je simboliziralo povratak egipatskoj tradiciji i priči o ujedinjenju zemlje, a i Ptolemejevići su se krunili u Memfisu, iako su vladali iz Aleksandrije. Razlog tome je bio bog Ptah, bog mira i poretka, čiji glavni svećenik je stolovao u tom gradu. Kao što je ranije navedeno, Aleksandar je stekao božansku titulu u oazi Siwah, a ne u Tebi, upravo kako bi tim božanstvom povezo grčko porijeklo i egipatsku tradiciju. Također, osim Filipa II. i Zeusa-Amona, Aleksandar je „prisvojio“ i trećeg oca, faraona Nektaneba II. i to iz političkih razloga. Taj vladar povezivao se s posljednjim razdobljem egipatske neovisnosti i pobjede nad Perzijancima.⁸⁸ Ptolemejevići su vrlo rado nastavili s tom tradicijom, budući da im je osiguravala potporu svećenstva. Naime, mnogi egipatski religijski simboli oteti su za vrijeme druge perzijske vladavine, a Ptolemejevići su ih vraćali u Egipat te time stjecali potporu protiv Seleukida, koji su sada upravljali perzijskim prostorom. Kao i prije, nasljednici su bili imenovani suvladarima.⁸⁹

Aleksandar, kada je osvojio Istok, nije uzimao tuđe titule, već je ostao grčki kralj – *basileus*. Ta uloga podrazumijevala je vlast koju osigurava vojna vještina i karizma, a to su dijelom preuzeli i Ptolemejevići te je to ono što ih razlikuje od prijašnjih faraona. Od te

⁸⁷ G. Holbl, 2000, 88.

⁸⁸ I Ptolemejevići su nastavili tradiciju povezivanja sa Nektanebom I. i II., a ne sa Perzijancima, prema J. G. Manning, 2010, 73-74.

⁸⁹ G. Holbl, 2000, 77-86.

osnove potječu i njihovi veličanstveni nadimci, a za održavanje takve uloge bila je potrebna ogromna količina novca.⁹⁰ Iz tog razloga, veliku ulogu u političkoj stabilnosti zemlje, uz vanjsku politiku i odnose na kraljevskom dvoru, imala je poljoprivreda. Razina Nila, poplave i suše, utjecale su na ekonomsku moć, pa tako i političku stabilnost. Ptolemejevići su u egipatsku ekonomiju uveli neke grčke običaje, poput institucija, novčanih transakcija, regrutaciju i plaćeništvo, standardizaciju mjera i intenzivniju trgovinu sa udaljenim zemljama.⁹¹ Najpoželjnije vrline vladara bile su sposobnost održavanja mira i darežljivost, pobožnost i privrženost narodu, pamet, samokontrola i razum.⁹²

Egipatski „narodni“ faraoni imali su kontrolu nad ekonomskim sustavom, no Ptolemejevići su kontrolu uzdigli na razinu kontrole i planiranja. Kako bi kontrolirali širok i raznolik prostor i narode u njemu, morali su pristupati arbitražno prema pojedinim narodima (odnosno pojedincima), što je zahtijevalo potpunu kontrolu nad državnom ekonomijom. Kako interesantno kaže J. G. Manning, to nije bila država koja je napravljena da traje, već je napravljena da kontrolira.⁹³ Prema istom autoru, razvoj egipatske države i ekonomije dijeli se u četiri dijela: 1. Preuzimanje perzijskog sustava (323.-305. g. pr. Kr.), 2. Izgradnja birokratskog carstva (305.-220. g. pr. Kr.), 3. Konsolidacija institucija (220.-180. g. pr. Kr.), 4. Rekonsolidacija i potpadanje pod rimsku dominaciju (217.-30. g. pr. Kr.).⁹⁴

Nakon Ptolemeja IV. Filopatora nastupa razdoblje stagnacije i propast ptolemejskog Egipta, ali u njegovo doba još se ulagalo u hramove. Njegovi građevinski pothvati čak su i zanimljivi, a pothvati njegovih nasljednika, pa čak i vlast, ograničavaju se na sjeverni

⁹⁰ G. Holbl, 2000., 90-91.

⁹¹ J. G. Manning, 2010., 78.

⁹² ⁹² F. W. Walbank, 1984, 83.

⁹³ J. G. Manning, 2010., 75.

⁹⁴ J. G. Manning, 2010, 76.

Egipat.⁹⁵ Bitka kod Rafije bila je posljednji izuzetan uspjeh ili barem povod za glorifikaciju vladara. Svakako, Filopator je bio posljednji vladar čija su djela znatno upamćena u egipatskoj tradiciji.⁹⁶ Njegov nasljednik je bio poprilično slab te je potpao pod utjecaj svećenstva. Pitanje nasljedstva bilo je ključno, a kao što sam pisao, nerijetke su bile ženidbe unutar uže obitelji, što nije dio grčkih običaja. Ipak, s vremenom i njima je to postalo prihvatljivo.⁹⁷

5. RAZVOJ UPRAVE I EKONOMIJE HELENISTIČKOG EGIPTA

Za početak, volio bih naglasiti zašto je u ovom poglavlju objedinjena uprava i ekonomija. Temelj moći Ptolemejevića bila je financijska stabilnost, a sredstva za održavanje državnog aparata sakupljala su se oporezivanjem, koje je bilo nešto veće nego prije, ali i puno efikasnije. Upravu ptolemejskog Egipta podijeliti ću na kraljev dvor, kojeg ću prvoga opisati te na ostatak administracije, koji je nastao kako bi prikupljao resurse. Zato je uprava usko vezana uz ekonomiju. Tri najveća troška ptolemejske kraljevine bili su trošak vojske i mornarice, trošak uvoza i trošak privlačenja stranih državljana.⁹⁸ Doba Ptolemeja II. Filadelfa često se percipira kao doba najrazgranatije administracije i uspješne kontrole resursa, što je i istina do 250-ih godina pr. Krista, jer tada prekomjerno crpljenje resursa porezima te loša fiskalna i socijalna politika rezultiraju negativnim posljedicama.⁹⁹

⁹⁵ G. Holbl, 2000, 162.

⁹⁶ G. Holbl, 2000, 163-164.

⁹⁷ F. W. Walbank, 1984, 67.

⁹⁸ E. Turner, 1984, 134-135.

⁹⁹ E. Turner, 1984, 135.

Ptolemejevići su imali ogroman utjecaj na sve sfere društva, a njihov najbliži krug suradnika bilo je sastavljen od takozvanih „prijatelja kralja“, *philoï*.¹⁰⁰ Kralj je vladao uz pomoć tih suradnika, a zauzvrat ih je nagrađivao zemljom i društvenim statusom. Nerijetko su pojedini moćnici izgubili na važnosti za vrijeme vladarevog života ili su sudjelovali u intrigama, a za oduzimanje njihove imovine postojala je posebna sudska komisija.¹⁰¹ Vladar ih je birao osobno, a dolazili su iz različitih dijelova kraljevstva te nisu bili nužno birani od vladarevog nasljednika.¹⁰² Čak su nerijetko među „prijateljima“ bili izgnanici iz nekih grčkih polisa ili maloazijskih gradova, koji su sigurnost tražili u Aleksandriji kao velikom, kozmopolitskom gradu. Svakako, između vladara i „prijatelja“ vladao je partnerski odnos.¹⁰³ No, to se odnosi samo na 4. i 3. st. pr. Krista, dok kasnije „prijatelji“ postaju interesno-administrativna skupina.

U vojnom vijeću, svi pripadnici su bili Makedonci. Najvažniji od njih bili su državni tajnik za diplomaciju (grč. *epistolographos*), glavni tajnik (grč. *hypomnematographos*), civilni upravitelj (grč- *διοικητες*) te vojni zapovjednici.¹⁰⁴ Za vrijeme Ptolemeja II. Filadelfa, broj noma (grč. *nomos* – pokrajine u Egiptu) povećao se sa 36 na 39, a Fayum je postao samostalni nomos. Osim imovine hramova i pojedinih gradova, sva zemlja se smatrala vlasništvom vladara. Vladar je dodjeljivao zemlju službenicima, isključivo za vrijeme službe, kao i vojnicima, kako bi stekli prihode za vrijeme službe. To se ne odnosi na sustav kleruhija, sustav kojim su Ptolemejevići, pogotovo u prvim godinama Ptolemeja I. Sotera, dodjeljivali zemlju klerusima, Makedoncima i Grcima koji su im vraćali vojnom službom, a posjed je ostajao u obitelji. Sustav kleruhija (kasnije zvani *katoikoi*) vjerojatno je korišten još od

¹⁰⁰ Ekvivalent pratnji makedonskog kralja, *hetairoi*. Istu praksu koristili su Seleukidi, prema G. Holbl, 2000, 59; J. G. Manning, 2010, 86.

¹⁰¹ E. Turner, 1984, 141.

¹⁰² F. W. Walbank, 1984, 68.

¹⁰³ E. Turner, 1984, 70.

¹⁰⁴ G. Holbl, 2000, 59.

Ptolemeja I. Sotera, a osiguravao je monarhiji lojalne vojnike, koji nerijetko nisu htjeli prijeći na suprotnu stranu kad bi bili zarobljeni.¹⁰⁵ Takav sustav imao je temelje i u egipatskoj i u grčkoj tradiciji. Poluslobodno stanovništvo koje je radilo na kraljevskim posjedima nazivalo se *basilikoi georgoi*.¹⁰⁶ Na kraljevskoj zemlji, ti su poluslobodni seljaci proizvodili gotovo sve kraljevske poljoprivredne resurse, koji su se zatim Nilom prevozili prema glavnom gradu, a taj su posao najčešće radili privatnici. Posjedovanje brodova često je bilo put prema vrhu državne administracije.¹⁰⁷ Postojala je i privatna poljoprivredna proizvodnja, a proizvođači su, da bi mogli platiti poreze, morali proizvode prodavati državi koja je i određivala cijene, ali i zadržavala monopol nad preradom primarnih sirovina. Kada bi vladar davao svoju zemlju u neku vrstu koncesije, ti odnosi nekad bili ugovorno određeni, a nekad ne. Svakako, ugovore su ispisivali službenici zvani *sungraphophulax* ili *agoranomos*.¹⁰⁸ Prisilni rad, *leitourgia*, bio je primjenjivan samo na neslobodne pojedince, dok su se slobodni radnici plaćali od strane lokalnih vlasti. Prema Sitti Von Reden, ugovorna obveza je također nešto što su uveli Grci.¹⁰⁹ Ptolemejevići su održavali gotovo apsolutnu kontrolu nad ekonomskim resursima zemlje u svrhu vanjskopolitičkih ciljeva, a od sredine 3. st. pr. Krista, civilna administracija je zadužena za precizne izračune svih resursa. Sredinom istog stoljeća, za Ptolemeja II. Filadelfa, poduzeti su najveći građevinski zahvati na području Fayuma, koji je od prostora nepristupačnog za život postao centar poljoprivrede. U doba propadanja ptolemejskog Egipta, za Ptolemeja VI. Filometora, uvodi se funkcija *Idios logos*, činovnička funkcija čiji je zadatak bio stvoriti profit od nenaseljenih i oduzetih područja.¹¹⁰ Tradicionalni pogledi na ekonomiju ptolemejskog kraljevstva definiraju je kao merkantilističku, izvozno orijentiranu i

¹⁰⁵ E. Turner, 1984, 124.

¹⁰⁶ S. Von Reden, 2006, 164.

¹⁰⁷ E. Turner, 1984, 150.

¹⁰⁸ S. Von Reden, 2006, 165.

¹⁰⁹ S. Von Reden, 2006, 166.

¹¹⁰ G. Holbl, 2000., 182.

monopolističku, iako su moderni pogledi skeptični prema merkantilističkoj odrednici, radi razlike između tadašnjeg vremena i merkantilizma u novom vijeku.¹¹¹ Najvažniji prihodi bili su redom: prihodi od zemlje, prirodnih resursa, tržnica, prodaje i prijenosa robe, životinja, glavarine te ostali prihodi poput ratnog plijena.¹¹² Kao što je spomenuto, monetizacija je predstavljala bitan segment grčkog utjecaja u Egiptu. Iako novčane valute u Egiptu pronalazimo i ranije, do potpune unifikacije sustava dolazi tek sredinom 3. st. pr. Krista.¹¹³ Osim toga, grčki je jezik postao izrazito dominantan kao jezik administracije, pa je Egipćanima često trebao prevoditelj u matičnoj zemlji.

U 2. st. pr. Krista, dolazi do stvaranja hijerarhije dvorskih titula, uloga dioketa postaje manje bitna. *Epistolographos* (ili *a epistulis*), tajnik za diplomaciju, savjetovao je vladara po pitanju odnosa sa drugim vladarima i državama, *hypomnematographos* (ili *a comentariis*) vjerojatno je pisao kraljevske edikte, *ho epi ton prostagmaton* (ili *a libellis*) bio je vojni zapovjednik (bilo ih je više), a sve ove funkcije bile su važnije od one dioketa.¹¹⁴

5.1. Lokalna administracija

Civilni upravitelj (*dioiketes*) bio je nadređen upraviteljima provincija, nomarsima. Oni su pak, ispod sebe imali toparhe, koji su bili nadređeni komarsima. Struktura nomarh-komarh vezala se uz staru egipatsku administrativnu podjelu te je bila zadužena za nadgledanje poljoprivredne proizvodnje. U 3. st. pr. Krista uvodi se toparhija, administrativna razina manja od noma, a veća od sela, dok je Fayum, kao zaseban nom, imao posebnu podjelu na

¹¹¹ J. G. Manning, 2010., 121.

¹¹² J. G. Manning, 2010., 123.

¹¹³ S. Von Reden, 2006., 171-172.

¹¹⁴ E. Turner, 1984, 143-144.

cjeline zvane *merides*.¹¹⁵ Činovnik *oikonomos* bio je zadužen za financijsku stabilnost noma i poštivanje obveza prema vladaru, a bio je podređen dioketu. Osim tog financijskog činovnika, resurse su kupili posebni činovnici (*logeutai*, *logistai*, *eklogistai*), a postojali su i kontrolori (*antigraphais*).¹¹⁶ Što se tiče financija hramova, bitno je naglasiti da su oni do ptolemejskog razdoblja bili samostalni u proizvodnji pojedinih resursa, primjerice tkanine, dok ih je ptolemejska vlast prisilila na plaćanje poreza kao oblika monopolizacije proizvodnje. U hramu u Edfuu nalazimo i posebnog povremenog službenika (grč. *praktor*) koji je bio poslan radi stabilizacije financija. Takav službenik bi popisao imovinu svećenstva, a zatim je prodavao na aukcijama kako bi otplatio dugove svećenstva.¹¹⁷ Postojao je još niz drugih službenika lokalnih poput pisara (grč. *Basilikos grammateus*) te neke vrste administrativnih i građevinsko-imovinskih referenata, *topogrammateis* i *komogrammateis*.¹¹⁸ Pisari su često popisivali dodijeljeno sjeme, a poljoprivrednici su bili obvezni sjeme platiti u novcu ili naturi prilikom žetve. To nije bio izum Ptolemejevića, već se ta metoda koristila i prije.¹¹⁹ Nomi su imali i vojne zapovjednike (*strategos*) koji su birani vjerojatno izravno od strane vladara, a bili su podređeni civilnom upravitelju (*dioiketes*). S vremenom, postali su važniji od nomarha, dok su za vrijeme rimske vlasti postali nebitni. Egipatski gradovi nisu imali autonomiju polisa, koju su imala samo tri grada u Egiptu, a gradovi koje su osnivali vladari imali su status polisa, ali je administracija bila kraljevska.¹²⁰ Također, Egipćani su mogli ući u administrativnu strukturu, iako su ispočetka morali biti helenizirani. Kao što se vidi, oslonac moći Ptolemejevića bila je snažna centralna vlast, koja nikom nije davala previše moći, a i to što je dala je premrežila sa nizom drugih službenika. U doba Ptolemeja VIII. Euergeta II.,

¹¹⁵ E. Turner, 1984. 145.

¹¹⁶ E. Turner, 1984, 147.

¹¹⁷ J. G. Manning, 2010., 117.

¹¹⁸ G. Holbl, 2000., 59.

¹¹⁹ E. Turner, 1984, 131.

¹²⁰ G. Holbl, 2000., 59-61.

seljaci su već toliko osiromašeni porezima da je vladarski trojac onemogućio prodaju radnika s kraljevskih imanja u ropstvo, a u slučaju konfiskacije imovine, određen je minimum koji treba ostati seljaku za život.¹²¹

Iako su Ptolemejevići, pogotovo prvi, uspjeli silom osiguravati mir u zemlji pod apsolutnom ekonomskom kontrolom, pobune nisu bilo rijetkost. Od sredine 3. st. pr. Krista, pobune u području Delte nisu rijetkost, a poseban problem stvorila je vojna reforma i uključivanje lokalnog stanovništva. Povratak seljaka na siromašno ruralno područje, nakon iskustva kakvo je za njih bio rat, stvaralo je otpor prema vlasti.¹²² Tebansko svećenstvo često se sukobljavalo sa Ptolemejevićima, pogotovo zato što je svećenstvo boga Ptaha iz Memfisa podržavalo vladajuću dinastiju. Na prijelazu sa 3. na 2. st. pr. Krista, Teba je čak postigla svojevrsnu neovisnost, uslijed slabosti ptolemejske vlasti.

5.2. Aleksandrija

Kao što sam spomenuo, samo tri grada imala su status polisa, a to su Aleksandrija, Naukratis i Ptolomeja, iako je taj status više bio stvar prestiža nego realne moći, čemu svjedoči i vladarev utjecaj pri izboru tijela. Imali su vlastite zakone, a neki propisi iz Naukratisa vrijedili su i u 3. st. prije Krista.¹²³ Ti gradovi raspolagali su i zemljom u svojoj okolini (*chora*).

Aleksandrija je od samog početka građena da bi postala metropola. Mark Van de Meiroop tvrdi da je Aleksandrija prvenstveno mediteranski, a tek onda egipatski grad.¹²⁴

¹²¹ G. Holbl, 2000., 62.-64.

¹²² G. Holbl, 2000., 154.

¹²³ E. Turner, 1984, 144.

¹²⁴ M. Van de Meiroop, 2011, 319.

Ulice su bile poredane po tzv. Hipodamskom planu, dok su četvrti bile označene grčkim brojevima od jedan do pet, a u njima su izrasle građevine poput kazališta, hipodroma, knjižnice, Museuma, grčki hramovi i agora.¹²⁵ Svjetionik u Farosu, jedno od sedam svjetskih čuda staroga svijeta, imao je i zaštitnu ulogu. Osim pozicije na kojoj je izgrađen, a koja osigurava kontrolu nad aleksandrijskim lukama, signalnim sustavom duž afričke obale osiguravala se i komunikacija između Aleksandrije i Kirene. Kraljevska palača bila je središte upravnog sustava zemlje, kao i vladarevo prebivalište, a gotovo svaki Ptolemejević ju je nadograđivao. Već sam spomenuo Museion, koji je uz aleksandrijsku knjižnicu bio temelj znanstvenog i kulturnog razvoja koji će ostati upamćen tisućljećima.¹²⁶

Grci i Makedonci jedini su imali prava prema građanskom zakoniku (*politikos nomos*), a u gradu su živjeli i drugi narodi poput Egipćana i Židova. Grci i Makedonci po grčkom su običaju bili podijeljeni u deme (poznaje ih se četrdesetak), a poput grčkih polisa grad je imao skupštinu i vijeće.¹²⁷ Židovi su živjeli većinom na Delti, dok se četvrt u kojoj su prebivali Egipćani zvala Rhakotis. Židovska četvrt bila je velika skoro kao i grčki dio, a narodni predstavnik Židova bio je etnarh, a postojalo je i vijeće od 71 člana, koje je funkcioniralo po židovskim zakonima. Do većih promjena u odnosu na pravo građanstva doći će tek u rimsko vrijeme. Još neki od dokaza grčkog karaktera grada su i sami materijali u aleksandrijskoj knjižnici, koji su bili napisani na grčkom, uz malobrojne prijevode većinom na hebrejski.¹²⁸

5.3. Osvojena područja

¹²⁵ M. Van de Meiroop, 2011, 320.

¹²⁶ E. M. Forster, 1922., 16-21.

¹²⁷ Upitna je funkcija vijeća i skupštine, a iako se misli da su u početku imali veću ulogu, u doba Augusta politička moć tih tijela praktički nije postojala. Prema F. W. Walbank, A. E. Astin et alli, 1984, 145.

¹²⁸ M. Van de Meiroop, 2011, 321.

Kako bi osigurali vojne rute, Ptolemejevići su nastojali osigurati prostor Sirije, ali i Fenikije i Jordana. Također, Cipar je imao iznimnu stratešku važnost.¹²⁹ U novoosvojenim područjima, Ptolemejevići su najčešće postavljali vojne zapovjednike (grč. *strategos*), koji su bili nadređeni civilnoj vlasti. Međutim, dobro su se prilagođavali lokalnim sredinama. Tako je u Pamfiliji i za ptolemejske vlasti upravitelj provincije ostao *pamphyliarch*, a *nesiarch* je služio kao poveznica sa grčkom Otočkim savezom.¹³⁰ Provincije van Egipta su također imale svoje financijske administratore (*oikonomos*).¹³¹

¹²⁹ E. Turner, 1984, 134.

¹³⁰ Te funkcije, odnosno održavanje lokalne autonomije, prakticiralo se više vanpodručja koje je bilo monetarno homogeno. Tome svjedoče i navedeni primjeri, prema G. Holbl, 2000., 60.

¹³¹ G. Holbl, 2000., 60.

6. RELIGIJA

Kako bi osigurali integraciju u grčke vlasti i egipatskog društva, Ptolemejevići su često crpili legitimitet sinkronizmom – spajanjem grčkih i egipatskih bogova, koje bi onda slavili. Tako su postizali odobravanje pučanstva čije su religijske postavke bile dugotrajne i autonomne.¹³² Takvi su bili Zeus-Amon, Serapis i mnogi drugi. Sarapis je za vrijeme Ptolemejevića postao jedan od najvažnijih bogova, upravo zato što je bio jedan od rijetkih egipatskih bogova kojeg su od početka štovali mnogi egipatski Grci. Kao kraljevski bog, bio je vezan uz vladarsku obitelj, a tu se uklapala i božica Izida, koja se smatrala božicom kraljica. Kult Sarapisa i Izide bio je ptolemejski, ali se proširio diljem istočnog Mediterana.¹³³

U ranom trećem stoljeću pr. Krista, Ptolemejevići su svećenstvu oduzeli svu imovinu osim one nužne za održavanje hramova, a od Ptolemeja III. masovno se ulaže u hramove, čime raste i njihova imovina¹³⁴. Prema F. W. Walbanku, helenistički vladar (općenito) povezan je s religijom na četiri načina: 1. često je neko božanstvo zaštitnik/ca dinastije, 2. kraljevi se uspoređuju ili identificiraju s bogovima, 3. postoji kult vladara i vladarica, 4. postoji kult dinastije.¹³⁵ Iako se mnoga božanstva povezuju sa različitim Ptolemejevićima, najizraženije božanstvo koje se vezuje uz ovu dinastiju je grčki bog Dioniz. Što se tiče kulta vladara, raširenoj pojavi u doba helenizma, nadimci vladara iz dinastije Ptolemejevića jasno to potvrđuju. Osim toga, i vladarice su imale svoj kult. Arsinoa II. bila je žena Ptolemeja II. Filadelfa, a njezin kult postao je božanski. Sam Filadelf izgradio joj je mnogo hramova, a njen kult je štovao uz Izidu, uz koju se i vezala. Njen kult najviše je štovan u Fayumu, čiji je nomos nazvan po njoj. Osim nje, polu-božanski status je stekla i njena sestra, Philotera.

¹³² Vidite poglavlje 2.4.

¹³³ G. Holbl, 2000, 100

¹³⁴ F. W. Walbank, 1984, 74.

¹³⁵ F. W. Walbank, 1984, 84.

Postojao je i festival, *Arsinoeia*, u njenu čast. Smatrana je zaštitnicom pomorstva, a kao takva je štovana u gradovima koji su nosili njeno ime, kao i u Grčkoj i na Cipru.¹³⁶

Izgradnja hramova bila je još jedna bitna poveznica sa ranijim faraonima. Aleksandar je započeo, a Ptolemej i nasljednici nastavili, ulagati u hramove. Gradili su objekte u čast različitim božanstvima, a često Izidi i Ozirisu, važnim bogovima u tadašnjem egipatskom svijetu. Ptolemej II. Filadelf i Ptolemej III. Euerget istakli su se u ovom vrsti graditeljskih pothvata, a na poštivanje imovine hramova se posebno pazilo radi pridobivanja intelektualne elite.¹³⁷ Za razliku od prijašnjih razdoblja, Ptolemejevići su hramovima oduzeli funkcije skupljača resursa i poreza, kao i mogućnost arbitiranja.¹³⁸ Nerijetko su dodjeljivali zemlju hramovima, a primjer je obradiva zemlja između Fayuma i Asiuta. Dobar vladar i dalje se smatrao posrednikom između bogova i čovjeka, dok se loš vladar percipirao kao nositelj kaosa.¹³⁹

Svećenstvo je igralo veliku ulogu u legitimaciji vladara. Za razliku od upravnog sustava, svećenstvo je bilo sačinjeno isključivo od Egipćana pa je njihovo odobravanje vladara imalo bitan utjecaj. Hramovi su i dalje imali bitnu ulogu u prikupljanju resursa, a odnos između religijske oligarhije i vladara određivao je količinu vladarskih kontribucija, kao i porez kojeg su hramovi plaćali. S vremenom, pojedini su svećenici ušli u administrativnu strukturu, postali činovnici, a čak i upravitelji provincija.¹⁴⁰

¹³⁶ G. Holbl, 2000, 101-105.

¹³⁷ G. Holbl, 2000, 86-89.

¹³⁸ J. G. Manning, 2010., 83.

¹³⁹ E. Turner, 1984, 132.

¹⁴⁰ M. Van de Meiroop, 2011, 330.

7. ZAKLJUČAK

U ovom radu, istakao sam geografske karakteristike te rano formiranje središnje vlasti kao temelj razvoja rane egipatske civilizacije. Kroz kronološki prikaz, objasnio sam kako se radi o dugotrajnoj kulturi, koja se autonomno razvijala, a čija je stabilnost ovisila o kraljevskoj mogućnosti da kontrolira ljude i resurse.

Aleksandar je poštovao dugotrajnost i specifičnost egipatske kulture, a to poštovanje je održavao i Ptolemej I. Soter. Odabrali su vladati na temeljima staroegipatskih kraljevstava, što je zasigurno produžilo vijek trajanja kraljevstva, ali i omogućilo još tri stoljeća samostalnosti različitih segmenata egipatske kulture i društva.

Odnos prema ulozi kralja ostao je bitno vezan uz egipatske temelje. Uz sličnosti poput kraljevske pratnje i određenih službenika, odnos prema tituli vladara bio je itekako tradicionalan, a tome svjedoči i održavanje tradicionalnih običaja. Administrativna podjela ostala je ista, iako je ptolemejski sustav bio razvijeniji, pa je samim time imao i više službenika. Njihove funkcije bile su premrežene ovlastima, čime se dodatno sprječavala autonomija lokalnih činovnika. Bitno je naglasiti da su u faraonskom Egiptu vladari kontrolirali ekonomiju, dok su Ptolemejevići otišli korak dalje i planirali njezin razvoj. Iako je podjela na nome ostala, ukinuta je uloga vezira, čije dužnosti u početku preuzima dioket, koji naknadno gubi na važnosti. Kraljevska družina (*philoi*), sastavljena od najprestižnijih kraljevih izabranika imala u ključnu ulogu u vođenju zemlje. Nerijetko su neki od njenih pripadnika postajali i previše moćni. Lokalna administracija ostala je podijeljena između vojne i civilne uprave, a kao što sam naglasio, uloge su se nadopunjavale. Zbog što kvalitetnijeg i opsežnijeg prikupljanja resursa i poreza, Ptolomejevići su osmislili sustav koji je praktički počivao na konstantnoj kontroli u fiskalnoj politici. Logično, u to doba jedina primjenjiva metoda je bila proširenje administracije.

Još jedna posebnost helenističkog Egipta je Aleksandrija, dio Grčke u Egiptu. Grad je funkcionirao kao polis, imao je vijeće i skupštinu, samostalno upravljao gradskom zemljom, a postojao je i civilni zakonik. Grci su imali građanska prava, dok drugi nisu, a bili su i podijeljeni na deme. Za helenističkog razdoblja, ovo administrativno i trgovačko središte razvit će se u jedan od najvećih i najprestižnijih gradova Mediterana.

Prva četiri Ptolemejevića bila su jako uspješna i na vanjskopolitičkom planu te su Egipat uspjeli održati kao najmoćniju helenističku zemlju. Kasnije razdoblje obilježeno je dekadencijom kraljevske moći, uzrokovanom prekomjernim poreznim iscrpljivanjem zemlje, neslaganjima u vladarskoj obitelji i rastom moći Rima. U religijskim pogledima, Ptolemejevići nisu dirali stare tradicije, ali su pokušali povezati vlastitu i egipatsku tradiciju sa spajanjem božanstava, kao što su kult Zeusa-Amona, Sarapisa ili pojedinih vladara i članova njihove obitelji.

Ako se zna da je sve o čemu sam upravo pisao promijenjeno ili ukinuto u vrijeme rimske vlasti, može se lako zaključiti da je ptolemejska vlast Egiptu osigurala dodatna tri stoljeća postojanja i bitnosti, a pogotovo u prvom stoljeću vladavine ove dinastije.

8. SAŽETAK

Ovaj rad bavi se ulogom Ptolemejskog Egipta u kontinuitetu razvoja egipatske kulture. Kroz pregled povijesti i kulture faraonskog i helenističkog Egipta, nastoji se prikazati kontinuitet i razliku između ove dvije epohe egipatske prošlosti. Prikazan je razvoj i povijesno utemeljenje pozicije vladara u egipatskoj državi, kao i poštovanje tih običaja od strane Ptolemejevića. Također, vidi se kontinuitet egipatskog administrativnog sustava, kao i grčke inovacije, koje su omogućile bolje i brže prikupljanje resursa. Rad prikazuje i razliku između razdoblja prva četiri Ptolemejevića, a kasnije i razdoblje dekadencije i pada po rimsku dominaciju. Prikazuje i razvoj egipatske religije pod novim vladarima.

Ključne riječi: Egipat, Ptolemejeveći, uprava, Ptolemej, helenizam, Stari istok

Summary

Administration of Ptolemaic Egypt: A Blend of Tradition and Greek Influence

This paper deals with the role of Ptolemaic Egypt in the continuity of the development of Egyptian culture. Through a historical and cultural overview of Pharaonic and Hellenistic Egypt, this paper is an attempt to show the continuity and difference between these two epochs of the Egyptian past. The development and historical foundation of the position of the ruler in the Egyptian state, as well as the respect of these customs by Ptolemy, are presented. In addition, the continuity of the Egyptian administrative system is demonstrated, as well as Greek innovations, which have enabled a faster and more efficient gathering of resources. The paper also shows the difference between the periods of the first four Ptolemies, and subsequently the period of decadence and the fall under the Roman dominion.

Keywords: Egypt, Ptolemaic dynasty, administration, Ptolemy, Hellenism, Ancient East

8. LITERATURA

8.1. Popis literature

E. Bevan, 1927, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, New York, Routledge, 1927

M. R. Bunson, 2002, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, New York, Facts On File, 2002

J. K. Davies, 1984. J. K. Davies, Cultural, social and economic features of the Hellenistic world, *The Cambridge Ancient History, Vol VII/1, The Hellenistic World*, eds. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen & R. M. Ogilvie, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, 257 -320.

S. E. Finner, 1999, *The History of Government, Volume I.: Ancient Monarchies and Empires*, New York, Oxford University Press, 1999

E. M. Forster, 1922, *Alexandria: a History and a Guide*, Alexandria, Whitehead Morris, 1922

G. Holbl, 2001, *A History of Ptolemaic Empire*, New York, Routledge, 2001

J. G. Manning, 2010, *The Last Pharaohs: Egypt Under the Ptolomies, 305.-30. BC*, New Jersey, Princeton University Press, 2010

E. Turner, 1984. Eric Turner, Ptolemaic Egypt, *The Cambridge Ancient History, Vol VII/1, The Hellenistic World*, eds. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen & R. M. Ogilvie, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 118-174.

M. Van De Meiroop, 2011, *A History of Ancient Egypt*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2011

S. Von Redden, 2006, The Ancient Economy and Ptolemaic Egypt, *Ancient Economies, Modern Methodologies*, vol. 12, Bari, 2006, str. 161-177

F. W. Walbank, 1984, F. W. Walbank, Monarchies and monarchic ideas, *The Cambridge Ancient History, Vol VII/1, The Hellenistic World*, eds. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen & R. M. Ogilvie, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 118-174.

T. Wilkinson, 2007, *Lives of Ancient Egyptians: Pharaohs, Queens, Courtiers and Commoners*, London, Thames & Hudson, 2007

8.2. Popis slika

Slika 1. Egipat pod Ptolemejevićima 250. godine prije Krista (preuzeto iz M.R. Bunson, 2002, 314)